

Bánházi Emőke

Margitta lakossága a történeti demográfiai adatok tükrében

1. Bevezetés

Dolgozatomban Margitta történeti demográfiai elemzésének egy részét végzem el. A célom Margitta teljes elemzése, a dolgozat egy nagyobb kutatás egy részének a feldolgozása. Ebben a részben a margittai református közösséget vizsgálom történeti demográfiai, valamint társadalom-néprajzi szempontból. Áttekintem Margitta főbb társadalmi változásait, majd a református közösség jellemzésére térek ki.

Célom volt a közösség általános jellemzése, behelyezése az általános népesedési tendenciákba, valamint a regionális színezetek kiemelése – ennek magyarázása és értelmezése. Munkámban a történeti demográfiai módszereket használom, főleg az egyházi anyakönyvek nem-nominatív elemzését.

Ezen az úton szeretnék köszönetet mondani Margitta református lelkészének, Fazakas Lászlónak, amiért elősegítette munkámat a parókián található anyakönyvek rendelkezésemre bocsátásával, valamint a Nagyváradai Állami Levéltár alkalmazottainak, hogy munkámat elősegítették szívélyességükkel és segítőkészségükkel.

2. A település története

Margitta (románul Marghita) kisváros Bihar megyében, Nagyváradtól, a megyeközponttól 60 km-re, a magyarországi határtól légvonalban 20 km-re található. Környező települések: Monospetri, Vedresábrány, Érábrány, Lüki, Érszöllős, Magyarkec, Érbogyoszló. A település síkságon terül el, északkeleti részén dombok határolják, és lombhullató erdők veszik körül, nyugati részét a Berettyó szeli át.

Margitta mint település már a történelem előtti időkben létezett, ezt igazolják a város határában lelt bronzkori leletek. Nincs

bizonyíték arra, hogy a honfoglaláskor lakott lett volna, első fennmaradt utalás a honfoglalás óta egy 1352-ben keltezett hivatalos okirat, amely Marita néven említi.¹ 1363-ban már a mai nevéen szerepel, 1422-ben a Csákyak egyik oklevelében Margitafalvaként fordul elő, 1520-ban vámszedőhelyként ismert.² A település legrégebbi földesurai a Csákyak voltak, tőlük vette meg a mölki apátság. A reformáció ideje alatt áttért a református hitre, a katolikus templom ekkor református lett, a következő katolikus templomot 1722-ben építették, az izraelita imaházat 1862-ben.³

A település a XVIII. században mezővárosi rangot nyer és járásközpont lesz. Ekkor épített a Csáky család itt emeletes kastélyt. A XX. század elején pezsgő kulturális élet jellemezte: egy olvasóegyesület, népkör, iparos ifjúsági önképző egyesület, önkéntes tűzoltóegyesület működött az akkori mezővárosban.⁴

Jelenlegi városi rangját 1968-ban nyerte az akkori területrendezésnek köszönhetően. Ezt követően a település képe és jellege gyökeresen megváltozott: az erőszakos iparosítás és urbanizáció következtében több gyárat létesítettek, és a lakosság számát is megnövelték a betelepítésekkel, valamint a központban levő régi házakat lebontották, helyettük tömbházakat építettek. Így a mai településben már alig lehet felismerni a régi Margittát – és az őslakos népesség elöregedésével, valamint kihalásával a város alapnépességének akár teljes kicserélődéséről is beszélhetünk. A '89-es fordulat után a gyárak fokozatosan leépültek, valamint csődbe ment a Multimec cég, amely a város férőlakosságának nagy részét foglalkoztatta – ezáltal pályaváltoztatásra kényszerítve a város felnőtt lakosságának jó részét. Ezek a változások a város további fejlődésére, valamint a városkép alakulására is nagy hatással vannak.⁵

¹ Borovszky 1901. 112.

² Uo.

³ Az izraelita imaház ma már nincs meg, a második világháború után a zsidóüldözés következtében lepusztult, majd a kommunizmus ideje alatt lebontották. (uo.)

⁴ Uo. 113.

⁵ Az elbocsátott munkások jó része magánvállalkozásba fogott – emiatt a '89-es változások után Margittán megnőtt a szolgáltató részlegek száma, és a foglalkozási eloszlás is jelentősen megváltozott.

2.1. A település népesedéstörténete

A település népességére különféle összeírásokból következtethetünk. Az egyik legrégebbi ilyen adóösszeírás 1552-ben készült, és Margittán 66 portát számoltak össze.⁶ Az adóösszeírásból a porták tulajdonosainak nevét is kikövetkeztethetjük:⁷

Relictae Petri Chaky	Por. 5
Nicolai Chaky	Por. 25
Volfgangi Chyaky	Por. 5
Michaelis Chyaky	Por. 5
Demetrii Chyaky	Por. 23
Emerici Chyaky	Por. 3

A település ekkor a Csákyak tulajdonában volt, ez a család volt a település legrégebbi birtokosa. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a történeti demográfia egy portán belülre átlagosan két háztartást számít, valamint azt, hogy egy háztartásra átlagban öt személyt, akkor ebben az évben Margitta lakosságát körülbelül 660 főre becsülhetjük.

A XVI. és XVII. század fordulóján Európában, így Erdélyben is éhínség pusztított. Ha ehhez még hozzátesszük a háború által okozott pusztítást is, akkor reális képet kaphatunk a népesség fogyásáról. A pusztítás nem volt egyenletes: a síkságon élő népességet tizedelte meg a leginkább. Ezt a demográfiai válságot egy kisebb demográfiai robbanás követte: a nemesi genealógiákból kitűnik, hogy a születések száma megnövekedett. Így a XVII. század közepére a lakosság száma ismét megközelítette az előző század végi adatokat.⁸ A XVII. és XVIII. század fordulójára azonban ismét demográfiai válság jellemző: az ekkori háborúk, valamint járványok újból megtizedelik a lakosságot.⁹

⁶ Borovszky 1901. 501.; Borcea 1994. 241.

⁷ A dokumentum eredetije Bécsben van, viszont hitelesített másolat készült róla 1746-ban, és ez megtalálható a Nagyváradi Levéltárban: Fond Capitulu Episcopiei romano-catolice Oradea, Instrumenta Litteralia, Fasc. 11, nr. 16, f. 1–20 v. A Margittára vonatkozó adatokat az f. 5 v. alatt találjuk.

⁸ Köpeczi–Barta 1993. 266–267

⁹ Uo. 338–339.

Margitta ekkori lakosságára az adóösszeírásokból következtethetünk, viszont ezeket sem kezelhetjük kizárólagos forrásokként, ugyanis helyenként ugyanarra az évre két különböző összeírás teljesen különböző képet fest a népesség helyzetéről. Ennek a ténynek különböző okai lehetnek: egyrészt az összeírás pontatlansága, másrészt a lakosságnak a válságra adott válaszként való időszakos migrációja.¹⁰

A XVII. század végi összeírások a következő képet mutatják Margittáról:¹¹

1. táblázat. A Margittára vonatkozó adóösszeírások a XVII. század végén

Porták száma	1692 ^a	1692 ^b	1693	1695	1696 ^a	1696 ^b	1696 ^c
	43	78	60	56	18	17	–

Az adóösszeírásokból arra következtethetünk, hogy Margitta a XVII. század utolsó évtizedében szinte teljesen elnéptelenedett. A XVIII. század viszonylag békés időszak volt, ekkor Erdély-szerte népességnövekedést lehet észlelni. Ezt egyrészt a természetes szaporulat növekedése, másrészt pedig a nagyarányú migráció idézte elő: az elnéptelenedett térségek óriási vákuumhatással rendelkeztek.¹²

Margitta népességéről az első hiteles adatot az első magyarországi népszámlálásból ismerjük, Margitta lakosságát 1785-ben mérték fel. Az ekkori Margittára vonatkozó adatok a következők:¹³

¹⁰ Bársony 1992. 97–114.

¹¹ Az adatok Bársony 1992. 97–114-ből származnak. Magyarázat a jelzésekhez:

1692^a Mezősi Károly által közölt adat (Mezősi 1943.)

1692^b Regestra Decimorum, Magyar Kamara levéltára

1693 Ibidem

1695 Ibidem

1696^a Ibidem

1696^b Ibidem Dézsmajegyzékek

1696^c Ibidem Urbariales et Conscriptiones, Fasc. 17, Nr. 7.

¹² Köpeczi–Barta 1993. 369.

¹³ Az adatok forrása Danyi–Dávid 1960. 32–33.

2. táblázat. Az 1784–1787-es népszámlálás Margittára vonatkozó adatai

Jogállása	Mezőváros		
Birtokosa	Csáky János gróf		
Házak	413		
Családok	508		
Jogi népesség	2382		
Távollevők	41		
Idegenek	31		
Tényleges népesség	2372		
Férfiak	Házas	468	
	Nőtlen	742	
	Összesen	1210	
Nők összesen	1172		
A férfiak közül	Pap	3	
	Nemes	146	
	Tisztviselő	3	
	Polgár	1	
	Paraszt	162	
	Polgár és paraszt örököse	35	
	Zsellér	324	
	Egyéb	37	
	Szabadságolt katona	3	
	Sarjadék	1–12	293
		13–17	92
Összesen	1199		

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a XVIII. században Margitta népessége jókora növekedést ért meg, hogyha az utolsó XVII. századi adatot vesszük figyelembe, akkor 180-ról 2372-re emelkedett – vagyis a település lakossága száz év alatt megtízszereződött, tehát Margitta a XVIII. század folyamán jelentős migrációs központ lehetett. A felmérésből az is kitűnik, hogy egy fedél alatt átlagban 5,74 (körülbelül hat) személy lakik, és ez az esetek egynegyed részében két, háromnegyed részében egy háztartást jelent – vagyis

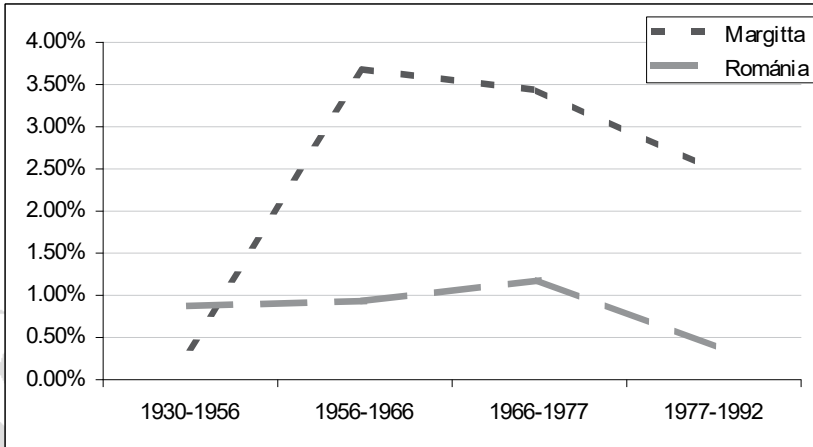
a kiscsaládos modell volt ebben a korszakban Margittán elterjedt. De a fenti adatokból nemcsak erre lehet következtetni, hanem a migráció nagyarányú voltára: fiatal családok beköltözésére, ezt tükrözi a házak számának nagyarányú megnövekedése is.

A XIX. század első felére ismét népességcsökkenés jellemző: 1817-ben éhínség volt szerte egész Erdély területén. Ezt ismét demográfiai fellendülés követte, majd újabb csökkenések. Margitta lakosságának helyzete a népszámlálások tükrében a következőképp alakult.¹⁴

3. táblázat. Margitta népességének alakulása a népszámlálások tükrében

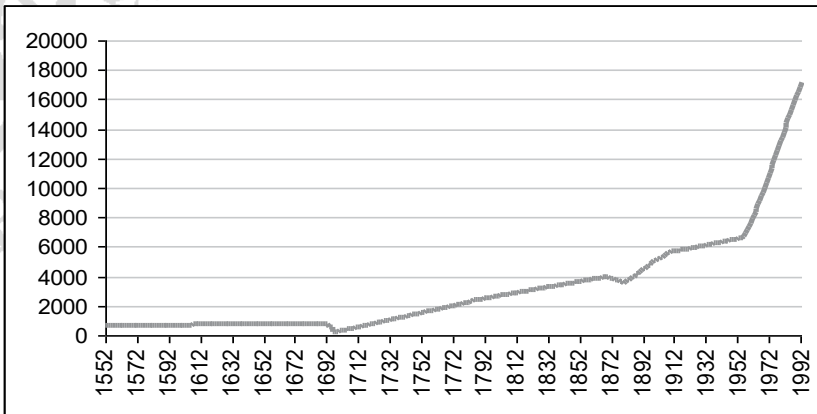
Év	Össz.	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szlovák
1785	2372	•	•	•	•	•	•	•	•
1869	3983	•	•	•	•	•	•	•	•
1880a	3529	103	3217	50	53+10 6	•	•	4	30
1880b	3529	106	3317	51	55	•	•	4	31
1890a	4302	211	3909	78	104	•	(100)	3	90
1900a	5095	241	4778	32	44	•	•	1	31
1910a	5676	264	5329	30	53	•	•	–	33
1920n	5855	432	3718	19	1686	1647	•	•	•
1930a	6070	736	4023	17	1294	1228	41	–	21
1930n	6070	911	3396	33	1730	1586	94	–	38
1941a	6608	305	6088	18	197	128	45	–	16
1941n	6608	284	6202	16	106	86	1	–	13
1956	6656	•	•	•	•	•	•	•	•
1966a	9099	3222	5785	16	76	10	39	–	20
1966n	9099	3219	5719	16	145	62	51	1	25
1977n	12521	5122	7260	16	123	14	54	3	36
1992n	17162	8354	8368	37	403	1	803	–	94

¹⁴ Varga 1999. 115. és 277. A „•” azt jelenti, hogy nincs adat. Az „a” évszám után anyanyelvet, a „b” becslést, az „n” nemzetiséget jelent.

1. ábra. A lakosság évi növekedési üteme Margittán és Romániában

A margittai lakosság számának alakulása tehát a következőképp váltakozik:

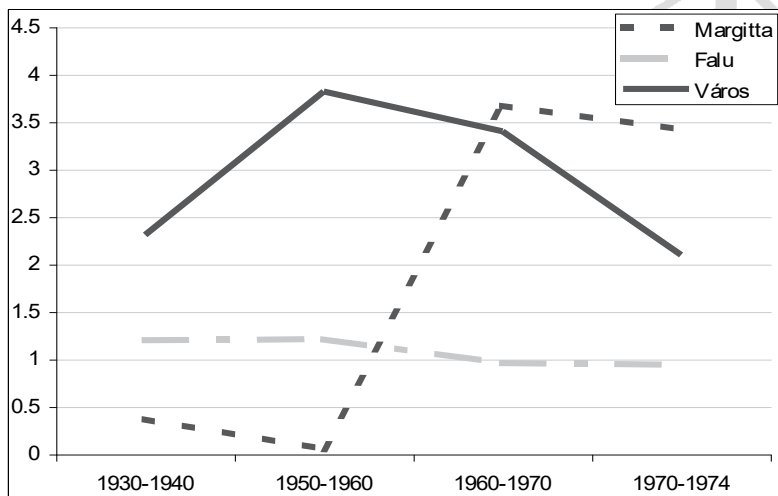

2. ábra. A margittai népesség (1552–1992)

Látható, hogy a lakosság növekedése a XIX. században jóval visszafogottabb, mint a XVIII. században. A század első felében a népességnövekedés évi átlaga 0,8% körüli, majd a második felében népességcsökkenésről beszélhetünk, az évi növekedési átlag

kb. -1% . Ennek fő okai a XIX. század második felének járványai, a magas halandósági arányszám (ezt bővebben az anyakönyvek elemzésénél fogom tárgyalni). A XIX. század végére javult a közegészségügy, ettől kezdve egy viszonylagos stabil növekedésről beszélhetünk, amely a megállapodás felé tart, ebbe szól bele a település urbanizálása – a migráció következtében az évi növekedés üteme az országos növekedés felé emelkedik.

A fenti ábrán jól látható, hogy Margitta az általános népesedési viszonyokat követi, egész addig, amíg várossá nem nyilvánítják. A XVI–XVII. századot összevetve egy lassú stagnálás jellemző a településre, a XVIII. századot növekedés jellemzi, a XIX. század első felét úgyszintén, a második felére pedig csökkenés jellemző. A XX. század első felére ismét lassú növekedés áll be, amely meg egyezik a természetes szaporulattal – ezt váltja fel egy gyors növekedés, ami a migrációnak köszönhető, majd az utóbbi tíz évben ismét csökkenő tendenciát vesz fel.

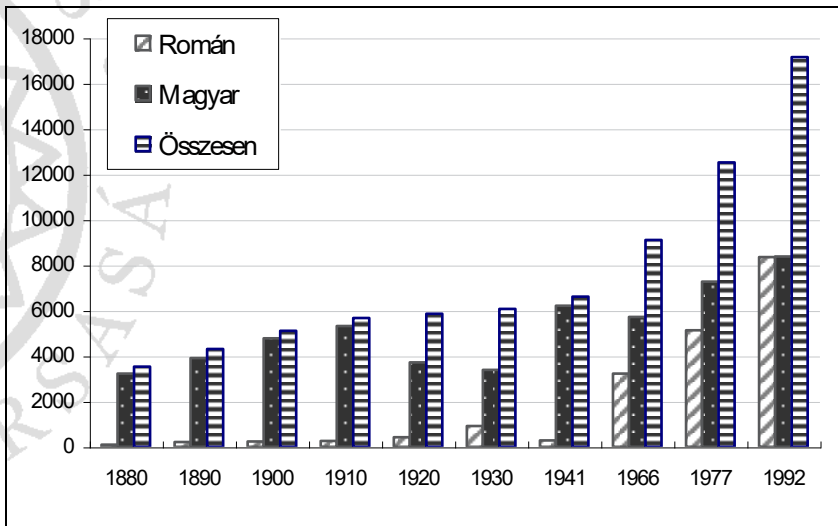

3. ábra. Margitta növekedési üteme az ország városaihoz és falvaihoz viszonyítva¹⁵

¹⁵ Az adatok Meașnicov–Hristache–Trebici-től származnak. (1977. 44.)

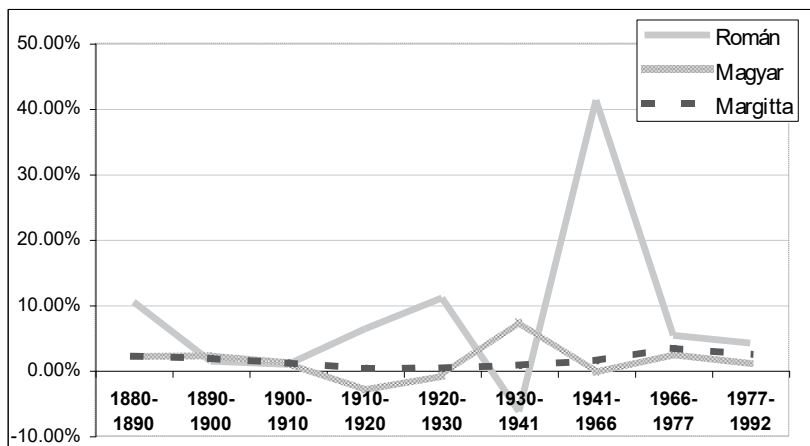
Látható, hogy a margittai növekedés jóval az országos átlag alatt van a várossá nyilvánítás előtt (ez jórészt az országban uralkodó regionális különbségeknek köszönhető), várossá nyilvánításával azonnal eléri az országos városi trendet, majd meg is haladja azt, mivel a migráció egész a nyolcvanas évek közepéig folytatódott.

Ha a város felekezeti, valamint etnikai változásait vesszük figyelembe, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az általános növekedés inkább a román lakosságnak kedvezett. A magyar és román népesség növekedési arányának különbsége főleg a század második felétől meghatározó, a hatvanas évektől a város lakosságának növekedése többnyire a román népesség növekedésének köszönhető, ami láthatóan migráció eredménye:

4. ábra. Margitta népességének alakulása nemzetiségi eloszlás szerint (1880–1992)

A század első felében mindkét nemzetiség növekedési rátája alacsony, közel áll a nullához, majd a hatvanas évektől kezdődően hirtelen megnő a román lakosság évi növekedési üteme, a nyolcvanas években lecsökken, de még így is meghaladja a magyar lakosság, valamint a város növekedési ütemét:

5. ábra. A lakosság nemzetiségek szerinti évi növekedési üteme (1880–1992)

A fenti ábrából világosan kitűnik, hogy a hatvanas években a népességnövekedés jórészt a román nemzetiségű bevándorlási hullámhegy eredménye. Az urbanizáció tehát gyökeres változást hozott a település életében: teljesen átformálta annak etnikai képét.

A település városiasítása nemcsak az etnikai térképet rajzolta át, hanem hatással volt a lakosság korcsoportos megoszlására, a termékenységi ráta, valamint a halandósági együtthatók megváltozására, valamint átalakította a foglalkozások eloszlását és a lakásvizonyokat.

Az első népszámlálásból kitűnik, hogy a lakosság legnagyobb százaléka mezőgazdasággal foglalkozott, vagyis Margitta ekkor még rurális településnek számított. A margittai határban lévő agyag jó minősége lehetővé tette, hogy kialakuljon a településen a fazekasipar, amire XVIII. századtól vannak adataink. A csizmadiaipar is virágzott a településen a XVIII. század végén: 1783. július 30-án 91 csizmadiát tartottak számon Margittán. A XIX. század második felében a mölki apátság cserép- és téglagyárat létesít a helységben, és a férfilakosság egy része itt nyert foglalkozást. Ezen kívül 1900-ban a városban 27 fazekasmester tartottak nyilván. A lakosság legnagyobb része ekkor is mezőgazdasággal foglalkozott.

A XX. század utolsó évtizedében elvégzett népszámlálás a következő adatokkal szolgál Margitta aktív népességéről:

4. táblázat. Margitta aktív népességének foglalkozások szerinti eloszlása

Aktív népesség	Összesen	Férfi	Nő
Összesen	9464	4978	4486
Mezőgazdaság, erdészet, vadászat	695	549	146
Halászat	–	–	–
Kitermelőipar	671	581	90
Feldolgozóipar	4836	2059	2777
Villamos energia, gáz, víz	151	110	41
Építészet	232	204	28
Kereskedelem, szolgáltatás	664	295	369
Utazás, telekommunikáció	409	349	60
Adó, bank, biztosítás	86	32	54
Kutatás	72	43	29
Adminisztráció	136	110	26
Tanügy	415	137	278
Egészségügy	532	173	359
Kultúra	44	27	17
Más	129	64	65
Első állás keresésében	392	245	147

Látható, hogy a lakosság legnagyobb százaléka az iparban nyert foglalkoztatást, azon belül is a feldolgozóiparban. Mára ez a helyzet a fentebb említett okok miatt átalakult – adatok hiányában nem tudok róla pontos képet festeni. Jelen helyzetben Margitta folyamatos átalakulásban van, ami a népesedési viszonyokat illeti. Csak hozzávetőlegesen tudom állítani, hogy a lakosság fogyóban van, egyrészt a természetes szaporulat csökkenése, másrészt pedig a kivándorlás felerősödése miatt. Ez a két utóbbi ok összefügg: ugyanis az a korosztály vándorol ki, amely a további reprodukciót biztosíthatná.

3. A margittai anyakönyvek története és jellemzésük, hasznosíthatóságuk kutatási szempontból

Magyarországon a XVII. század végétől, a XVIII. század elejétől fogva vezetik az egyházi anyakönyveket, majd a polgáriakat 1894 óta, királyi rendelet alapján.¹⁶ Margittán az egyházi anyakönyveket 1723-tól kezdve,¹⁷ míg a polgáriakat 1895-ben kezdik el vezetni, párhuzamosan az egyházi anyakönyvekkel.¹⁸

3.1. Az anyakönyvek hasznosíthatósága kutatási szempontból

Hogyha egy település fejlődését vizsgáljuk demográfiai szempontból, akkor az anyakönyvek elsőrangú források: hiteles képet nyerhetünk általuk a reprodukcióról, demográfiai válságról vagy demográfiai robbanásról, valamint ezeknek okairól. Az anyakönyvek hiteles képet nyújtanak egy közösség szokás- és normarendszeréről, kapcsolathálózatáról, valamint ezeknek időbeni változásáról. Az anyakönyveket természetesen megfelelő forráskritikával lehet csak vizsgálni – adott korszakokban mást és mást tekintettek fontosnak bejegyezni az anyakönyvekbe, így néhol a csecsemőhalandóságra, valamint a halva születésre nem kapunk hiteles adatokat, mert azokat a gyerekeket, akik keresztelés nélkül hunytak el, egyik anyakönyvbe sem jegyezték be.¹⁹

Az anyakönyveket kétféle módszerrel vizsgálhatjuk: a nominatív és a nem-nominatív módszerrel.²⁰ A nem-nominatív módszer alkalmazásakor számadatokat írunk ki az anyakönyvekből – ez statisztikai szempontból hasznos. Keresztelési anyakönyveknél például vizsgálhatjuk az évenkénti keresztelések számát, a születések szezonálisitását, ezeket összeköthetjük az esketések szezonálisával. Megvizsgálhatjuk a törvénytelen gyerekek ará-

¹⁶ Varga 1993. 51.

¹⁷ Az anyakönyvek a Nagyváradi Állami Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 601–609. sz. A jelenkori anyakönyvek az illető egyházak parókiáinál lelhetők meg.

¹⁸ Az anyakönyveket a Margittai Polgármesteri Hivatal őrzi.

¹⁹ Varga 1993. 51.

²⁰ Uo. 52.

nyát, ezekből következtethetünk a házasságon kívüli szexuális életre, valamint a település normarendszerére.²¹ A francia demográfia nem a születések időpontját, hanem a fogantatások időpontját vizsgálja.²² Ha ezt vesszük mi is alapul, akkor kiszámíthatjuk a fogantatások időpontját, és így újabb dolgokra derül fény: mely időszakokban éltek az emberek intenzívebb szexuális életet, valamint a demográfiai válságok a reprodukcióra gyakorolt hatását is így vizsgálhatjuk jobban.

A házasságkötési anyakönyveknél szintén vizsgálhatjuk a házasságkötések évenkénti alakulását, valamint a házasságkötések szezonálisitását. A házasságkötési anyakönyvek hiteles képet nyújtanak a házasságkötési szokásokról: feltüntetik az első házasságkötési életkort, valamint a házaspár közötti korkülönbségre is következtethetünk belőle, az újránházasság arányát is kiszámíthatjuk.²³ Ha megvizsgáljuk, hogy mely településből jöttek a beházasulók, vagy hova vitték a kiházasulókat, akkor felrajzolhatjuk a település kapcsolathálóját, valamint képet kaphatunk a térségben levő migrációról.²⁴ Ha a házasságkötések dátumát is kiírjuk, akkor öröknaptárt használva megtudhatjuk, hogy különböző korszakokban a hét mely napján kötöttek inkább házasságot, és ezt milyen szempontok befolyásolták. Ugyancsak vizsgálhatjuk a felekezeti, valamint nemzeti-ségi endo- és exogámiát az adott településen, ebből is a település normarendszerének változására következtethetünk.²⁵

A temetési anyakönyveket vizsgálva megnézhetjük az elhalálozások évenkénti alakulását, valamint az elhalálozások szezonálisitását. Számíthatunk elhalálozási átlagéletkort, valamint feloszthatjuk az elhunytak számát korcsoportokra.²⁶ A keresztelési anyakönyvekkel összevetve kiszámíthatjuk a csecsemőhalandóságot, valamint a halva születések átlagát.²⁷ A temetési anyakönyvek

²¹ Varga 1993. 51. 53–54.

²² Wrigley 1973. 62.

²³ Varga 1993. 53.

²⁴ Dimény 1999. 154–162.

²⁵ Mirk 1999. 53–70.

²⁶ Benda 2000. 131–137.

²⁷ Varga 1993. 55.; Benda 2000. 139.

devianciakutatás forrásai is lehetnek: ha fel van tüntetve a halálozás oka, akkor következtethetünk az alkoholizmus miatt elhunytak arányára, valamint az öngyilkosok, illetve az erőszakos halállal meghaltak arányára.²⁸

Az anyakönyvekből nem csak évi keresztmetszet kutatásokat lehet végezni, az évi gyarapodáson vagy fogyáson kívül végezhetünk longitudinális kutatásokat is: feltérképezhetők a demográfiai válságok hosszabb kihatásai, valamint demográfiai törvényszerűségek is felfedezhetők az anyakönyvekből. Mivel a házasságkötések arányszáma az azelőtt körülbelül húsz évvel történt születések számának függvénye – valamint a házasságkötések száma előlegezése újabb születési arányszámoknak –, ezért érthető, hogy az arányszámokat nem önmagukban, hanem összefüggéseikben érdemes vizsgálni, valamint az, hogy minden demográfiai folyamat egy régebbinek a következménye, valamint előlege egy újabb demográfiai változásnak.²⁹ Az anyakönyvek segítségével a népesség számát, valamint korcsoportos eloszlását is kiszámíthatjuk (nem teljes, de megfelelő precizitással), ha megfelelő pontossággal, és hosszabb korzakon keresztül megszakítások nélkül vezetik az illető anyakönyveket.³⁰ Ha a népesség számát minden évre kiszámítjuk, akkor megkapjuk az összes demográfiai mutatót, amivel a jelenkori demográfia dolgozik. Ezek ismeretében pedig kikristályozódik az a folyamat, amelynek eredményei alapján összehasonlíthatjuk a különböző korok demográfiai szokásait.

²⁸ Fekete 2001. 57.

²⁹ Wrigley 1973. 64–67.

³⁰ Ebbe a számításba azért nem bocsátokztam, mert ez annyira idő- és munkaigényes, hogy meghaladja a jelen dolgozat kereteit, valamint nem rendelkezem megfelelő ismeretekkel egy olyan módszer kidolgozására, amely automatikussá tenné a kiszámítás folyamatát. Emellett az anyakönyvek is hiányosak – csak nominatív összevetésekkel tudtam volna ezt elvégezni, amely szintén olyan mérvű munkát igényel, amely meghaladja az időkeretemet. Viszont a nominatív összevetések sem biztos, hogy kiküszöböltek volna minden hiányosságot. Ezzel a módszerrel dolgoznak a statisztikai hivatalok: minden évben az adott népesség számából kivonják az elhunytak, valamint elvándoroltak számát, valamint hozzáadják a születettek és a bevándoroltak számát, ezenkívül korcsoportonként is elvégzik az adott műveleteket – így is csak becslést érthetünk kaphatunk.

Látható, hogy a nem nominatív vizsgálat is hiteles és érvényes képet nyújt egy adott közösség egy adott korban lévő rendszeréről, szokásairól. Igazán hiteles és mély képet viszont a nominatív vizsgálatokkal érhetünk el. Az először Fleury és Henry által használt módszert családrekonstrukciónak, vagy családrekonstitúciónak nevezik a kutatók.³¹ A módszer lényege, hogy családlapok segítségével az anyakönyvek adatai alapján családokat követünk végig genealógiailag. A módszer nagyon hasznos, segítségével sokkal finomabb összefüggéseket lehet felfedezni, mint a nem nominatív módszerrel. A módszer segítségével megállapítható az egy családon belüli tényleges gyerekszám, valamint az egy fedél alatt élő háztartások száma, a település szerkezeti felosztása családok szerint, a foglalkozások eloszlása egy adott településen, a foglalkozások öröklése, befolyása a házassági rendszerbe. Az anyakönyvekből kikövetkeztethetjük az örökösödési rendszert, valamint a névadási szokásokat is vizsgálhatjuk.

A nominatív vizsgálatoknak is két fajtája van: az egyik az, amikor kiválasztanak bizonyos családokat, és azokat követik végig általános következtetéseket levonva az egész lakosságra, a másik módszer pedig az, hogy az anyakönyvekben levő összes adatot felhasználják. Én az utóbbi módszert tartom hasznosabbnak – csak hogy ez idő- és munkaigényesebb, igazán jól csak egy hatékony csapatmunka képes végigvinni egy ilyen vizsgálatot. Emiatt alkalmazzák inkább az előbbit, vagyis csak bizonyos adatokat írnak ki az anyakönyvekből. A nominatív módszer azért is hasznos, mert segítségével pótolhatók az anyakönyvekben fellelhető hiányosságok – az egyik anyakönyv adatai kiegészítik a másikat.

3.2. A margittai anyakönyvek története és jellemzésük

3.2.1. Az egyházi anyakönyvek

3.2.1.1. A református anyakönyvek

A margittai egyházi anyakönyvek közül a legrégebbi fennmaradt anyakönyvet 1723-ban kezdték el vezetni, s ez református anyakönyv volt.³² Az anyakönyv széthullt, 1799-ben újrakötötték, és megjegyzéseket, kiegészítéseket fűztek hozzá. Az anyakönyv

³¹ Wrigley 1973. 72.

³² Nagyváradi Állami Levéltár, 87. leltár, 32. fond, 603. sz.

tartalmazza a keresztelési, házasságkötési és temetési adatokat az 1723–1780 között időszakban – kisebb-nagyobb megszakításokkal és hiányosságokkal. Az újrakötésnél a lapok helyenként összekeveredtek, az anyakönyv eleje a végén található, s az elején folytatódik, bizonyos lapokról nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy hova, milyen évhez tartoznak. Maga az anyakönyv eléggé nehezen olvasható, bizonyos helyeken teljesen olvashatatlan. Az adatok is vázlatosan vannak bevezetve. Ebben az időszakban csak a legszükségesebbeket vezették be a dátumon kívül (volt, ahol még a dátumot sem): keresztelési anyakönyveknél az apa nevét és a gyereket (csak a nemeseknél szerepelt az anya neve is, vagy a törvénytelen gyerekeknél), elhalálozásnál az elhunyt nevét, gyerekeknél csak az elhunyt apjának nevét (ismét kivételt képeznek a nemes ember gyermekei), házasságkötésnél a házasságkötő felek nevét, esetleg a menyasszony apjának nevét. Az adatokból a keresztelési rész mondható a legteljesebbnek. 1723. április 25-től kezdik vezetni, 1724-ben három hónapban nincs bejegyzés, vagyis az első két év nem teljes. Az anyakönyvet ettől a ponttól egész 1728 novemberig folyamatosan vezették, ettől kezdve ismét megszakadt, mert aki jegyezte, meghalt. 1729. április 25-én kezdik el vezetni újra, 1730-ban némi hiányosságokat szenved, mert vezetője Debrecenbe való utazása miatt, az adatokat utólag vezette be egyéni közlésekből. 1734-ben az anyakönyv vezetése ismét megszakad, ugyanis megint halál szakítja meg az adatok beírását. A bejegyzés 1739. augusztus 14-től folytatódik, viszont ugyancsak megszakad, ezúttal ismeretlen okból, a folytatás 1740. október 15-én kezdődik, s ettől kezdve 1761-ig folyamatos. 1761-ben és 1762-ben ismeretlen okból hiányos a bejegyzés, viszont 1774-ig már pontos. Az ez utáni folytatást az anyakönyv egy teljesen más pontján találjuk meg, összekeveredett lapokon, amiket nehezen lehet beazonosítani. Amit ezután a keresztelési adatok közül sikerült tisztázni, az az 1776-tól 1779-ig terjedő időszakra vonatkozik.

A házasságkötési és temetési adatok valóságos kirakós játékként szerepelnek az anyakönyvben. Ami megállapítható: a házasságkötési adatokat 1723. április 25-től kezdték el vezetni, viszont ez az év hiányos, összesen két házasságkötést tartalmaz. 1728. augusztus 30-án megszakad az adatok bevezetése, 1729. szeptem-

berében folytatódik. 1732-ben ismét megszakad, majd 1745. március 11-től 1761 áprilisáig megszakítás nélkül folytatódik. 1769. július 26-án kezdik el vezetni újból, amíg 1774-ben ismét megszakad, s 1776-tól 1778-ig folytatódik.

A temetésekre vonatkozóan az anyakönyvben 1759-től vannak adatok, ez a leginkább hiányos és összekeveredett része az anyakönyvnek, vannak olyan adatok, amelyeket sajnos egyáltalán nem tudtam év szerint beazonosítani. 1761-től 1772-ig ismét nincs adat, az 1773. és 1774. év hiánytalan, ami kevésbé mondható el a következő kettőről. 1776-tól már az elhunytak korát is feljegyzik az anyakönyvekben, 1779-ig a bejegyzések már hiánytalanok.

A következő anyakönyvek már nem tartalmaznak ilyen hiányosságokat, csak a bejegyzés módjában vannak különbségek, egész addig, amíg a hivatalosan nyomtatott anyakönyveket be nem vezették.

A második anyakönyv 1780-tól 1806-ig tartalmaz adatokat:³³ a keresztelési anyakönyv 1780-tól 1801-ig, az esketési anyakönyv 1780-tól 1806-ig, a temetési pedig 1780-tól 1801-ig.

A harmadik anyakönyv tartalmazza időben a legtöbb adatot, valamint ez is tárgyalja őket a legnagyobb részletességgel: mindegyik deviáns esethez külön megjegyzéseket fűz.³⁴ Az anyakönyv megint három részből áll: keresztelési, esketési és temetési anyakönyvből, mindhárom az 1852-ig terjedő időszakot öleli fel.

A negyedik anyakönyv már hivatalosan megszabott mintára készült, és a keresztelési, esketési és temetési anyakönyvek még mindig egy kötetben találhatók.³⁵ A keresztelési anyakönyvet 1852–1860 között, az esketésit 1852–1868 között, míg a temetésit 1852–1860 között vezették.

Az ötödik anyakönyv már csak a keresztelesekre vonatkozóan tartalmaz adatokat az 1860–1883-as időszakra.³⁶ A hatodik anya-

³³ Az anyakönyv a Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 603. sz.

³⁴ Az anyakönyv a Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 604. sz.

³⁵ Az anyakönyv a Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 605. sz.

³⁶ A Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 606. sz.

könyv temetési anyakönyv, és az 1860–1879 közötti adatokat foglalja magába.³⁷ Ezekkel az anyakönyvekkel megszakad a Nagyvárad Megyei Levéltárban található református anyakönyvek sora, a következőket már a református parókián őrzik. Mind a levéltárban, mind a parókián lévő anyakönyvekben van egy nagy időbeli szünet, ugyanis a következő keresztelési anyakönyvek 1916-tól kezdődően tartalmaznak adatokat, az esketésiek 1927-től, míg a temetésiek csupán 1949-től. A hiányzó anyakönyvekről sajnos nem rendelkezem információval, megeshet, hogy egy részük a Magyarországi Országos Levéltárban van, másik részük pedig a Bukaresti Országos Levéltárban – de ez csak feltételezés, ugyanis nem állt lehetőségemben a hiányzó anyakönyveket az adott helyeken felkutatni.

3.2.1.2. A római katolikus anyakönyvek

A Nagyvárad Megyei Levéltárban egy római katolikus anyakönyvet találtam a XIX. század második feléből.³⁸ A római katolikus parókián őrzött anyakönyvek: keresztelési 1905–2000, házasságkötési 1924–2000, temetési 1951–2000. Itt is vannak tehát olyan anyakönyvek, melyeknek nem lehet tudni a hollétét. A katolikus anyakönyvekre az jellemző, hogy nagyon sok nem margittai adatot tartalmaznak, ugyanis a környező falvak egyházilag Margittához tartoztak, mivel a térség a reformáció után nagymértékben református lett, és ezen falvak adatait is bevezették.

3.2.1.3. Az izraelita anyakönyvek

A Nagyvárad Megyei Levéltárban két izraelita anyakönyv is van: az egyik születési (1854–1876), a másik pedig elhalálozási (1877–1888).³⁹ A többi izraelita anyakönyvről szintén nincs adat.

3.2.2. A polgári anyakönyvek

Margittán a polgári anyakönyveket 1895. október 1-jétől vezetik. A polgári anyakönyvekbe minden egyént bejegyeznek, aki az adott településen született, vagy ott halt meg, és aki ott kötött házasságot, függetlenül attól, hogy a településhez tartozik vagy sem.

³⁷ Nagyvárad Megyei Levéltár 87. leltár, 32. fond, 607.

³⁸ Nagyvárad Megyei Levéltár 87. leltár, 32. fond, 601.

³⁹ Nagyvárad Megyei Levéltár 87. leltár, 32. fond 608. és 609.

Ugyanúgy, ha egy adott település lakosa máshol születik, köt házasságot, vagy hal meg, szintén nem lesz bejegyezve az anyakönyvbe. (Ez a fajta hiányosság az egyházi anyakönyvekben is megvan, hiszen nem mindig az adott helyen keresztelik meg a gyereket, vagy nem ott kötnek egyházi házasságot, ahol laknak.)

A polgári anyakönyveket különböző korokban különféle módon vezették, az illető egyén nemzetiségét viszont egyik sem tartalmazta. A kommunizmus előtti anyakönyvek még tartalmazták az egyén felekezeti hovatartozását, az egyén nemzetiségére ez és a név alapján lehet következtetni. Most már csak az egyén neve alapján van erre lehetőség, ami nem jelent biztos fogódzópontot. Mindezek mellett ezek az anyakönyvek is rengeteg információt tartalmaznak, és érdemes őket vizsgálni, ugyanis bevezetésük óta ők képviselik a hivatalos anyakönyveket. Az egyházi anyakönyveket együtt érdemes vizsgálni a polgáriakkal, ugyanis kiegészítik egymás hiányosságait – például azok az évek, melyek hiányoznak az egyházi anyakönyvek „eltűnése” folytán, pótolhatóak a polgári anyakönyvekből.

4. A margittai anyakönyvek elemzése

Kutatásom egy közösség társadalmi változásait követi figyelemmel, és ebbe a vizsgálatba közvetlen forrásként bevonja az anyakönyveket is. Ezek segítségével a margittai református közösséget vizsgáltam mint folyamatosan végigkövethető zárt közösséget, ugyanis az anyakönyvek segítségével vizsgált közösség egyik fő kritériuma, hogy az adott közösség egyfajta homogenitást mutasson. Céлом volt, hogy Margittát több közösség együtteseként mutassam be, ezért a vizsgálatomat kiterjesztettem több anyakönyvre is. Jelen dolgozatban csak a református közösségről számolok be, mivel kutatásom ezen a ponton a legteljesebb, a többi anyakönyvet még nem dolgoztam fel ekkora teljességgel.

Kutatásomban a nominatív és nem-nominatív módszert egyaránt alkalmaztam, dolgozatomban csak az utóbbit fogom bevonni, mert az előbbit annak időigényes volta miatt félbe kellett hagynom, az adatokat félretéve egy későbbi kutatásra (a házasságkötési és keresztelési anyakönyvek egy részét dolgoztam fel nominatív

módszerrel). Szándékomban áll egy teljes népesedéstörténet-vizsgálatot folytatni Margittára vonatkozóan, ezért ezt a dolgozatot a kutatás egyik fejezetének tekintem.

Mivel az anyakönyvek hiányosak, töredékes információkat közölnek. Az elkövetkező nominatív kutatással megpróbálom az adatokat rekonstruálni, valamint a meglévő adatokból egy olyan általános következtetést levonni, ami érvényes lehet a hiányzó adatokra is.

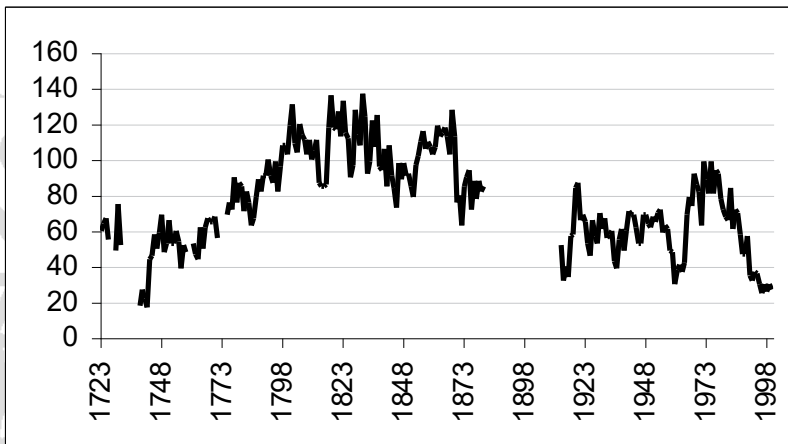
Jelen kutatásom a körülményeknek megfelelően sajnos töredékes. A hiányzó, átmeneti részeket úgy igyekeztem pótolni, hogy az adott időszakról az általános adatok megfeleljenek a közösségnek. Persze ez korántsem tekinthető végleges megoldásnak, mivel jelen helyzetben éppen a közösség regionális vonásai is az egyik kutatási témát képviselik.

Az anyakönyvekből tehát a nem-nominatív módszerrel megpróbáltam társadalmi tényekre következtetni. Igyekeztem feltérképezni a nagyobb regionális válságokat, valamint azt, hogy az adott közösség hogyan vett részt az általános demográfiai tendenciákban, megvizsgáltam a helyi szokásrendszert, normarendszert, a közösség kapcsolathálóját, a demográfiai változásokat. Ehhez elvégeztem a keresztelési, házasságkötési és temetési anyakönyvek elemzését. A keresztelési anyakönyveknél figyelemmel voltam a születések számának évi váltakozására, a születések szezonálisára, a halva születésekre, a törvénytelen gyerekek arányára. A házasságkötési anyakönyveknél szintén figyelemmel voltam a házasságkötések számának évi váltakozására, a házasságkötések szezonálisára, ahol lehetséges volt a házasulandók életkorára, családi állapotára, az endo- és exogámiára, valamint arra, hogy a hét mely napján kötötték a házasságot. A temetési anyakönyveknél figyelemmel kísérem az elhunytak számának évi ingadozását, az elhalálozások szezonálisát, ahol lehetett, az elhunytak életkorát, a főbb elhalálozási okokat, a deviáns eseteket, a csecsemőhalandóságot, valamint a halva születést.

4.1. A keresztelési anyakönyvek adatainak bemutatása

4.1.1. A születések számának váltakozása, natalitás, reprodukció

A margittai egyházközség keresztelési anyakönyveinek bejegyzései szerint a margittai református közösség nyers születési száma így alakult 1723 és 2002 között:⁴⁰

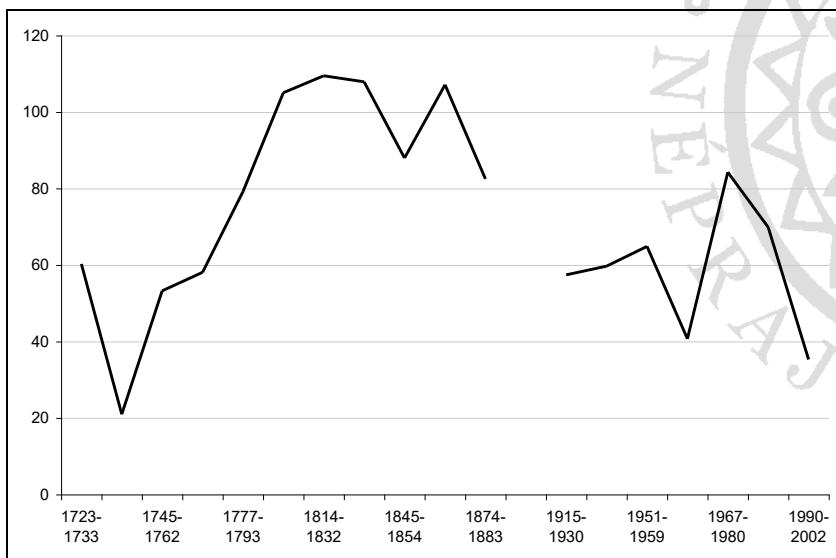

6. ábra. A születések számának alakulása a margittai református egyházközségben (1723–1998)

A pusztá számokból még nem lehet végleges következtetéseket levonni, viszont az adatok figyelembevétele és váltakozásuk leírása elindíthatja egy adott irányba a vizsgálatot, és vannak olyan esetek, amikor a számok önmagukért beszélnek. A fenti ábrából kitűnik, hogy a XVIII. század első felében a születések száma lecsökken, majd a század második felében fokozatosan növekszik (kisebbségnagyobb ingadozásokkal). A XIX. század első felében a születések száma ismét csökken, 1817-ben éri el az egyik holtpontra, ebben az évben 85 gyermek született a margittai református közösségben. Ettől kezdve állandó ingadozás jellemzi a születések számát: az elkövetkező években születik évenként a legtöbb, va-

⁴⁰ A diagramon a hiányos évek szünettel vannak jelölve, ezeket az éveket nem vettem be az elemzésbe.

lamint a legkevesebb gyerek: 1833-ban 137, míg 1874-ben 63. A XIX. században azt mondhatjuk, hogy a születések száma csökkenő tendenciát mutat. A XX. század elején tovább csökken a születések száma, egészen 1935-ig (ekkor számuk 30 volt), majd ezek után ismét nőni kezd. Ez a növekedés a negyvenes évekig tart (1947-ben 99-en születtek a református közösségben), majd ismét ingadozó értéket vesz fel, és az ötvenes években rohamosan csökken: 1959-ben az újszülöttek száma már csak 32. Itt újabb hullámvölgyek és hullámhegyek következnek: a hatvanas évek kezdetén megnő a születések száma, 1965-től viszont csökkenő tendenciát mutat, ugyanez a helyzet a hetvenes években, valamint a nyolcvanas években is. A kilencvenes évek megtörik a sort, innen már fokozatos csökkenés észlelhető. Ha a születések számának trendjét akarjuk ábrázolni, akkor a következő ábrát kapjuk:

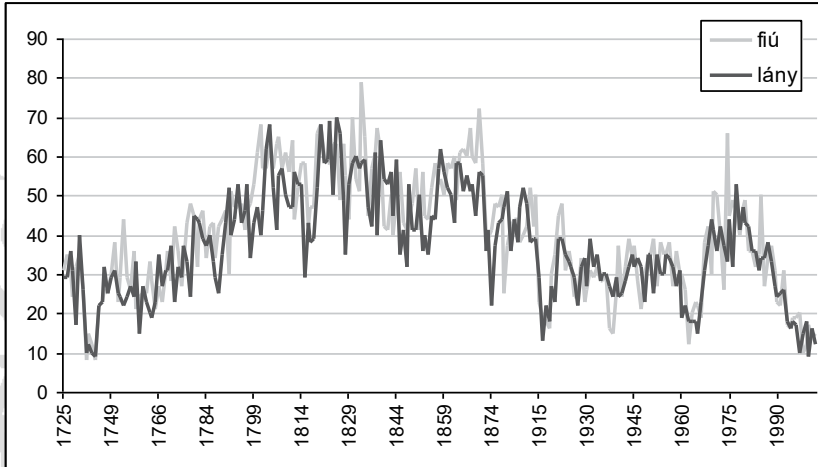

7. ábra. A születések számának fejlődési vonala (1723–2002)

A születések számának változása általában követi a populáció számának változását is, ami egy természetes folyamat, hisz növekvő populáció esetében a születések száma is növekszik, és fordít-

va, ez a két folyamat (születések számának változása, valamint populáció számának változása) kölcsönösen összefügg egymással.

A születések nemek szerinti eloszlása így alakult:

8. ábra. A születések nemek szerinti eloszlása a margittai református egyházközségben (1725–1990)

Margitta sem kivétel a demográfiai szabály alól ebből a szempontból: általában több fiú születik, mint lány, de ez az arány kiegyenlítődik, mivel a fiúk halandósága nagyobb a lányokénál.⁴¹

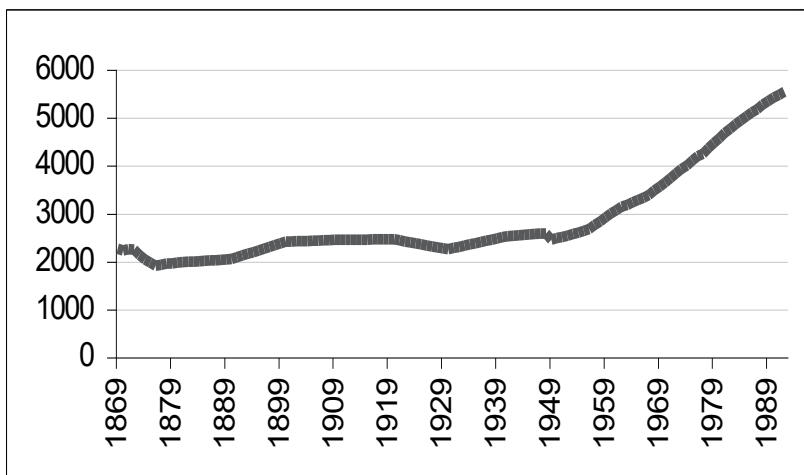
Megállapítást nyert, hogy nagyobb válságok után megnő a születések száma.⁴² Ez érvényes Margitta esetében is: járványok, háborúk után több gyermek születik, s ez főleg a XIX. századi Margittára jellemző, állandóan váltják benne egymást a demográfiailag válságos és virágzó periódusok.

Távolabbi összefüggésekre úgy világíthatnánk rá, hogyha ismerjük az alappopulációt, valamint a női lakosságot. Ezeknek ismeretében kiszámíthatnánk a natalitást (egy évben hány gyermek születik ezer lakosra nézve), valamint a fertilitási rátát (egy évben született gyermekek száma ezer termékeny nőre nézve).

⁴¹ Wrigley 1973. 7.

⁴² Uo. 67.

Ezek kiszámításával objektívebb adatokhoz jutnánk, mintha csak a pusztán számokkal dolgoznánk, ki tudnánk küszöbölni számításainkból azokat a változásokat, amelyeket a populáció növekedése okoz. Mivel ezeket a számokat nem ismerjük, és utólag már pontosan ki sem számíthatjuk, ezért csak becslésekbe bocsátkozhatunk, és akkor is legfeljebb a református közösség összlétszámát becsülhetjük meg, ami lehet, hogy teljesen elüt a valós értéktől, ezért nem tekinthető tudományosnak, legfeljebb csak tájékoztató jellegűnek:

9. ábra. A margittai református egyházközség lélekszámának becsült értéke (1869–1989)

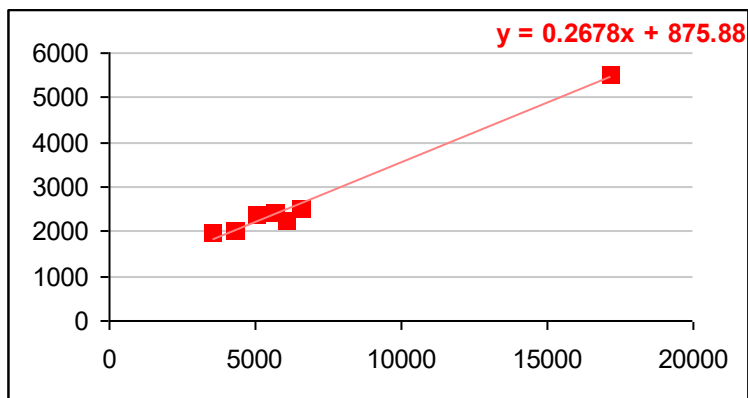
A becsült értékeket több módszert összevetve számítottam ki. Első lépésben a népszámlálási adatokból indultam ki:⁴³

⁴³ Varga 1999. 277. A „•” azt jelenti, hogy az illető évre az adott kategóriában nincs adat.

Év	Össz.	Ort.	G.k.	R. k.	Ref.	Év.	Unit.	Izr.	Más	Bapt.	Pünk.	Adv.
1869	3983	21	160	1025	2248	19	1	509	–	•	•	•
1880	3529	59	137	825	1961	14	–	533	–	•	•	•
1890	4302	16	311	1112	2034	18	–	811	–	•	•	•
1900	5095	64	433	1244	2395	13	1	943	2	•	•	•
1910	5676	86	374	1531	2437	18	6	1222	2	•	•	–
1930	6070	267	637	1272	2238	12	–	1623	21	19	•	–
1941	6608	183	596	1543	2514	18	–	1725	29	29	•	•
1992	17162	7398	413	3036	5527	4	6	–	778	282	445	14

A népszámlálási adatokban összevettem a város összlakosságának alakulását a város református népességének alakulásával, valamint a város magyar népességének alakulását szintén a református népességével: a kapott eredmények között igen erős az összefüggés.⁴⁴ A református népesség számának változása jobban követi az összlakosság számának változását, mint a magyar lakosságét, ezért a hiányzó adatokat az összlakosság számának népszámlálási ismeretével számoltam ki. Ha a népszámlálási adatokat egy koordináta-rendszerben ábrázoljuk, úgy, hogy az összlakosság számának változása képezze az x értékeket, míg a református népesség számának változása az y értékeket, akkor láthatjuk, hogy az adatok egy szinte teljesen vízszintes vonal mentén szerveződnek:

⁴⁴ A város össznépessége és a református népesség alakulásának a korrelációs együtthatója 0,992 783 a 0,01-es szignifikanciaszinten, míg a magyar népesség és a református népesség alakulásának korrelációs együtthatója 0,892 617 a 0,01-es szignifikanciaszinten. (A korrelációs együttható két mennyiségi változó összefüggését vizsgálja, az összefüggés erősségét a szignifikanciaszint, valamint a korrelációs együttható mértéke mutatja. Az összefüggés annál érvényesebb, minél kisebb szignifikanciaszinten történt a korrelációs együttható kiszámítása, valamint annál erősebb, minél közelebb van a korrelációs együttható az egyhez. Jelen esetben mindkét összefüggés erősnek mondható.)

10. ábra. A margittai össznépesség, illetve a református népesség mennyiségi változásának összefüggésére felírható függvény

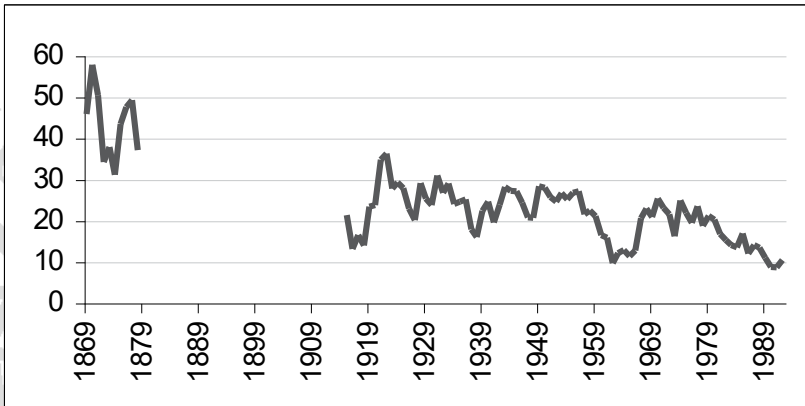
A két változó összefüggésére tehát felírható egy elsőfokú egyismeretlenes egyenlet, melyből kiszámíthatjuk a református népesség számát, ha ismerjük a város össznépességét.

Év	Összlakosság	Református
1880	3529	1961
1890	4302	2034
1900	5095	2395
1910	5676	2437
1920	5855	2444
1930	6070	2238
1941	6608	2514
1956	6656	2658
1966	9099	3313
1977	12521	4229
1992	17162	5527

A továbbiakban a református lakosság évenkénti változásának becslését a természetes szaporulat segítségével végeztem. Az adott művelet nevezhető csupán becslésnek, mert a migrációról nincsenek adataim, ezért egy homogén migrációt feltételeztem (vagyis a népszámlálások közötti időszakokra lebontva egy szakaszban

minden évnek azonos migrációt tulajdonítottam). Így jöttek létre a margittai református egyházközösség létszámát jelképező adatok, melyeket fentebb ábrázoltam egy diagramon.

Ismertnek tekintve az alappopulációt, ki tudjuk számítani az adott korszakra jellemző natalitást (hány gyerek születik ezer főre számítva):

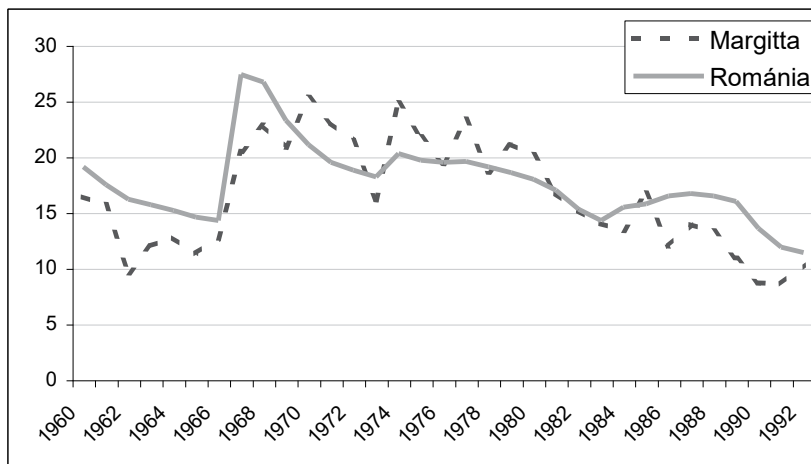

11. ábra. A natalitás alakulása a margittai református egyházközösségben (1869–1989)

Ez az ábra már objektívebben közelíti meg a születések kérdését: ki van iktatva belőle a populáció változásával történő számbeli változás. A XIX. század második felében a natalitás még igen magas értéket vett fel, megközelítette a 60‰-et. A XX. század első felében ez jóval alacsonyabb értékű: 1915-ben 21 ezrelék, 1916-ban pedig 13, a húszas években egy kicsit megugrik, ekkor meghaladja a harminc ezreléket. A hatvanas években újabb holtponthoz ér el: 1962-ben 10 ezrelék alá süllyed. Majd ismét megugrik (ez egy időre tehető Margitta várossá avatásával, 1962-ben vesz fel húsz ezrelék fölötti értéket), hogy aztán fokozatosan csökkenjen, és a '89-es változás után még alacsonyabb értékekre csökkenjen.

A közösség adatait összevethetjük az országos adatokkal:⁴⁵

⁴⁵ Anuarul Statistic al României 1997.

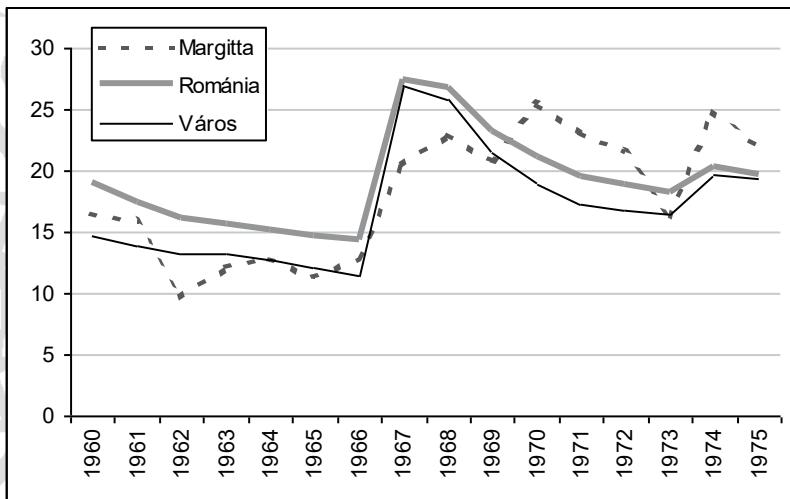
12. ábra. A natalitás váltakozása Margittán és Romániában (1960–1992)

Az ábrából kitűnik, hogy Romániában a hatvanas években alacsony volt a natalitás, igaz némileg magasabb értékű, mint Margittán. Mindkét grafikonon ugyanarra az évre, 1967-re tehető a natalitás feljebb ugrása. A natalitás hirtelen megnövekedése a korabeli román kormány pronatalista politikájából származik: az adott korban mesterséges eszközökkel próbálták magas szintre beállítani a születések számát (abortusztilalom, a fogamzásgátlók betiltása, agglagényadó). Ezek az intézkedések az ország bizonyos részein magas szinten tartották a születések számát, máshol viszont nem voltak rá hatással, ugyanis az emberek általában megkerülték az erre vonatkozó törvényeket. Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a születésszám országos szinten továbbra is csökkent.

Az 1930-as években világszerte alacsony volt a születési arányszám, ezt a gazdasági és társadalmi fejlődés velejárájának tekintették. Ez 1945 után megcáfolódott, ugyanis a második világháborút követően emelkedett a születések arányszáma, ezt először a szokásos válság utáni állapotnak tekintették, de tovább tartott, mint az általában a demográfiai válságok után lenni szokott. A szocialista országokban (Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Bulgária) a rövid fellendülést az 1950-es években a csökkenés

váltotta fel, úgy, hogy a hatvanas évek első felében ezekben az országokban volt a legalacsonyabb a termékenység-színvonal az egész világon, még az egyszerű reprodukciót sem biztosította. A hetvenes években viszont nyugaton csökkent a születések arányszáma, keleten pedig nőtt, majd a nyolcvanas években mindenhol csökkenni kezdett.⁴⁶

Ha ezt az időszakot Margittára, az országra, valamint a romániai városokra vonatkozólag vizsgáljuk, akkor a következő ábrát kapjuk:⁴⁷

13. ábra. A natalitás jellemzői a hatvanas és hetvenes években Margittán, Romániában és a romániai városokban

A városi értékek az országos értékek vonalát követik, csak alacsonyabbak. A hatvanas években a natalitás egyaránt alacsony értéket vesz fel mindhárom esetben – Margittán viszont a legalacsonyabb. Itt nem nő meg annyira a natalitás, mint az országban, vagy annak városaiban, viszont sokkal tartósabb. A hullámhegy után Romániában ismét csökken a natalitás, ezt követik a városok is, Margittán viszont más a helyzet: a hullámhegy tovább növekszik.

⁴⁶ Andorka 2001b. 135–138.

⁴⁷ Measnicov–Hristache–Trebici 1977. 124–125.

szik, és még egy darabig magas értéken marad. Ennek oka az, hogy Margittát 1968-ban avatták várossá, ekkor több ipari létesítményt hoztak itt létre, valamint ezzel járón sok fiatal költözött a városba – ami természetes módon megnövelte a születések számát.

Összehasonlítva Margitta adatait Románia városaival, ugyan-csak helyi jellegeket fedezhetünk fel:⁴⁸

14. ábra. A natalitás váltakozása Margittán és az ország városaiban (1930–1975)

A harmincas években általános tendencia volt a születések számának csökkenése, Nyugat-Európa ekkor érte meg a második demográfiai átmenetet.⁴⁹ Margittán ekkor magasabb a natalitás, mint Románia városaiban – ez következhet a település rurális jellegéből –, viszont alacsonyabb, mint Romániában, vagyis egy köz-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A második demográfiai átmenet jellemzője a születések számának olyan mértékű csökkenése, hogy a termékenységi arányszám negatív értéket vesz fel, vagyis a populáció csökkenni kezd.

tes pozíciót foglal el. Margittán a hatvanas években a natalitás sokkal erősebben lecsökken, mint Romániában, vagy ennek városai-ban. Nem nő meg annyira, viszont tovább tart. A település nem mutat urbánus jelleget a natalitás szempontjából, '89 után vesz fel alacsonyabb értékeket. Itt is bekövetkezik a demográfiai átmenet, csak késleltetve, a késés egyik oka a kormány reprodukivitást szolgáló politikája.

4.1.2. A születések szezonálisága

Ha hónapokra lebontva megvizsgáljuk a születések számát, akkor azt tapasztaljuk, hogy nem születik minden hónapban ugyanannyi gyerek. Mint már említettem a francia történeti demográfiában a születések időpontja helyett a fogantatások időpontját veszik figyelembe.⁵⁰ A fogantatások időpontja sokat elárul egy közösség szokásairól: jellemzi a szexuális szokásokat, fel lehet térképezni a válságok utáni fogantatások megnövekedését. A fogantatások vizsgálata családrekonstrukciós módszernél segít feltérképezni a korabeli születésszabályozási elveket. Kutatásomban feltérképeztem a születések szezonáliságát, viszont az adatokat jelenleg nem dolgoztam fel, de szándékomban áll azt a jövőben megtenni.

4.1.3. A törvénytelen gyermekek

Egy közösség normarendszerére a törvénytelen gyermekek számából és azok anyakönyvben rögzített megnevezéséből is következtethetünk. A margittai református anyakönyvben 1789-ben található meg az első törvénytelen gyerekre való utalás. Az anyakönyv „tisztátalan ágyból született”-nek nevezi a gyermeket: a megnevezésben benne van egy pejoratív hangnem, tartalmazza magának a bűnnek a fogalmát, valamint összeköti annak helyével is. 1837-ben már „házasságon kívül született”-nek nevezik a törvénytelen gyermeket, a fogalom pejoratív jelentése ezzel jelentősen enyhült, nem foglalja magában a bűn képzetét, egyszerűen csak tényként közli a gyermek státusát. 1843-ban már csak mint „törvénytelen gyermek” szerepel, szintén nem foglalja magában a bűn fogalmát, mindössze csak a hatályban lévő törvényeken kívül

⁵⁰ Wrigley 1973. 62.

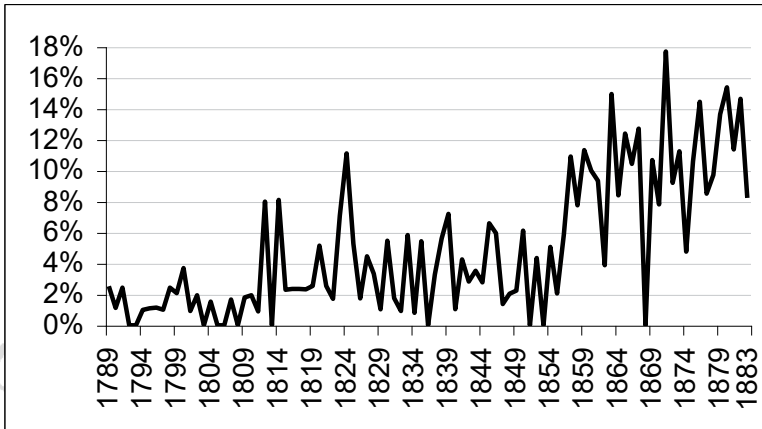
helyezi a gyermeket. Ezek az elnevezések mind a gyermek periferikus helyzetét húzzák alá: házasságon kívüli, törvénytelen, utalnak arra, hogy a gyerek nem olyan tagja a társadalomnak, mint a többiek.

A házasság előtti szexuális élet megítélése sokat változott Margittán a XVIII. század óta. Eleinte kötelező volt az eklézsiakövetés, ennek nyomai megvannak az anyakönyvekben. A szigorú megítélés egy másik fokát a halotti anyakönyvekben lelhetjük fel: a 77. kánon alapján nem jár halotti tisztesség az olyan nőnek, aki törvénytelen viszonyban él egy férfival, vagy törvénytelen gyermeket szült, és kapcsolatát még élteben nem törvényesítette házassággal. Ezt a kánont a XIX. században még tiszteletben is tartották, több olyan nő szerepel az anyakönyvben, akit halotti tisztesség nélkül temettek el emiatt. Így 1839-ben halotti tisztesség nélkül temettek el egy nőt, mert férjétől különváltan egy másik férfival élt, 1841-ben szintén halotti tisztesség nélkül temettek el egy nőt, aki a harmadik törvénytelen gyermekének a szülése közben halt meg.

Érthető tehát, hogy a megszégyenítő helyzetet sokan próbálták elkerülni, vagy titokban tartani. Volt, aki gyermekgyilkosságba is keveredett emiatt, mint egy 1840-ben gyermekét megölő leányanya: „Ádám Susánna másod ízben megesett személy, ezen fojo esztendő Februarius Hónap 19én István nevű tiz hetes tsetsemő fíját, nem tudhatni igazán mi okból?, az ugy neveztetett kissebesen alól a' Berettyó folyóba lökte pólástól, hogy megszabadulván nyügjétől ismét szabad madár lehessen. A' gonosz tette a' gyilkos Anyának kitudódván 's maga is megvallván, az Uriszéktől halálra ítéltetett, a' vízbe vetett gyermek Aprilis Hó 22én a Berettyó partján, alól a' Malmon, az iszapba épségben, de halva megtalálatott és Harang Szonál eltemettetett.”⁵¹

A XVIII–XIX. században így alakult a törvénytelen gyermekek aránya a született gyermekekhez képest:

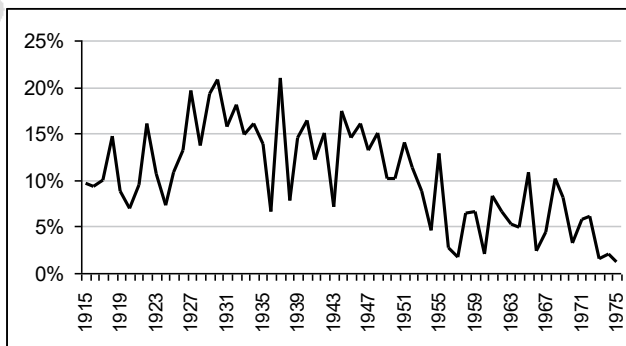
⁵¹ Nagyváradi Állami Levéltár, 87. leltár 32. fond, 604. számú anyakönyv, 595.

15. ábra. A törvénytelen gyermekek arányának alakulása a margittai református egyházközségben (1789–1883)

A grafikonon jól nyomon követhető a törvénytelen gyermekekhez fűződő felfogás enyhülése. A XVIII. század végén alig találunk törvénytelen gyermeket, majd az 1820-as években lesz egy „deviánsabb” periódus. Ez valószínűleg összeköthető az akkori demográfiai válsággal, és a század végére már a törvénytelen gyermekek aránya eléri a 16–18%-ot.

A XX. századi helyzet ezzel teljesen ellentétes:

16. ábra. A törvénytelen gyermekek aránya a margittai református egyházközségben (1915–1975)

Most már nemcsak az anyát illeti felelősség a gyermek miatt, hanem az apa is bekerül az anyakönyvbe, a megnevezése „természetes atya”. A gyermekhez nem társul semmiféle bűnfogalom, csak annyiban különbözik a többitől, hogy neki nem „törvényes”, hanem „természetes” apja van. Ez a viszonylagos szabadság visszatükröződik a törvénytelen gyermekek számában is, viszont az erkölcsi értékrend és a közfelfogás átalakulásával a gyermekeket már teljesen másképp ítélik meg, ugyanúgy, mint a házasság előtti szexuális életet. Így a bűn egy külső ellenőrzés alól egy belső alá kerül, de mivel a belső a társadalom megítélésének hiányában nem fogja fel bűnnek, ezért többé már nem erkölcsi kérdés. Ugyanez történt az anyakönyveknél is: az anyakönyvből 1975-tel lezárult a törvénytelen gyermekek számontartása, mert az egyén „magánügyévé” lépett elő.⁵²

4.2. Az esketési anyakönyvek

Az esketési anyakönyveknél megvizsgáltam az esketések gyakoriságát, a házasságkötő felek életkorát, valamint az endogámiát és az exogámiát, és a házasságkötések napját a hét napjai szerint, valamint a havi eloszlást.

4.2.1. A házasságkötések számának változása

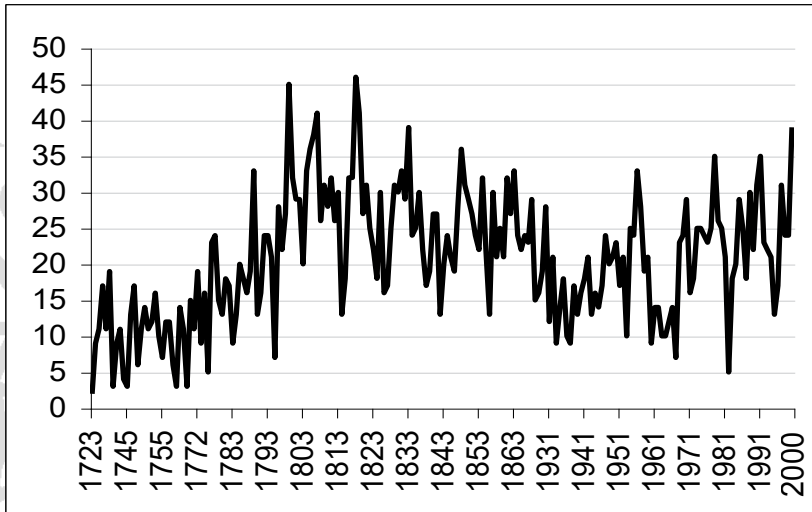
A nyugat-európai modellel szemben, ahol kevesen kötöttek házasságot, és azt is már csak akkor, amikor gazdaságilag megállapodottak voltak, Kelet-Európában egy más modell uralkodott. Itt a házasságkötés általános érvényű volt, csak az nem vett részt benne, aki valamilyen fizikai hibája, vagy más társadalmon kívül sodró helyzete miatt kirekesztettet belőle.⁵³

Ez a tény megfigyelhető a fenti ábrán is, hiszen a populáció növekedésével a XVIII–XIX. században nőtt a házasságkötések száma is. A XX. században ez csökkenő tendenciát mutat, habár a hatvanas évek nagy hullámvölgye után a hetvenes években megnőtt a házasságkötések száma, köszönhetően annak, hogy Margittára a városiasítással sok fiatal költözött. Azóta is viszonylag magas értékeket ér el, a mostani magas szám annak köszönhető, hogy a városiasításkor beköltözött generáció gyerekei megérték a házasu-

⁵² Kotics 2001.

⁵³ Wrigley 1973. 86.

landó kort. Viszont ez még nem jelenti azt, hogy Margittán élők házasságkötéséről van szó, ugyanis a legtöbb esetben azért kötnek Margittán házasságot, mert itt születtek, viszont máshol laknak, vagy máshová készülnek.

17. ábra. A házasságkötések számának alakulása a margittai református egyházközségben (1723–2000)

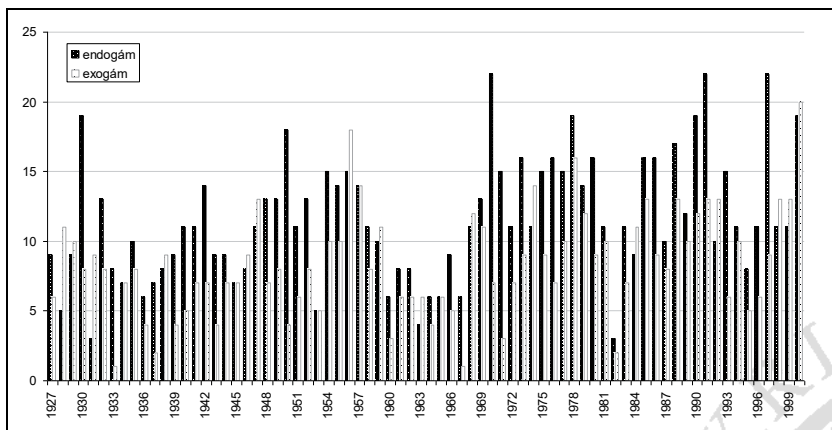
4.2.2. Endogámia és exogámia

Az exogámia lehet felekezeti, születési hely szerinti, lakhely szerinti, nemzetiség szerinti.

4.2.2.1. Felekezeti exogámia

Margittán a XVIII. században és a XIX. század elején ritka volt a felekezeti exogámia, kivételes esetnek számított, ezért nem is jegyezték fel az anyakönyvekbe az illető felek vallását, csak ha az egyik fél nem volt református.

Az exogámiát 1927-től kezdve vizsgáltam Margittán, és a következőkre jutottam: 1927 és 2000 között 1477 házasságot kötöttek a margittai református templomban, melyből 856 volt felekezeti endogám, és a házasságok így oszlottak meg:

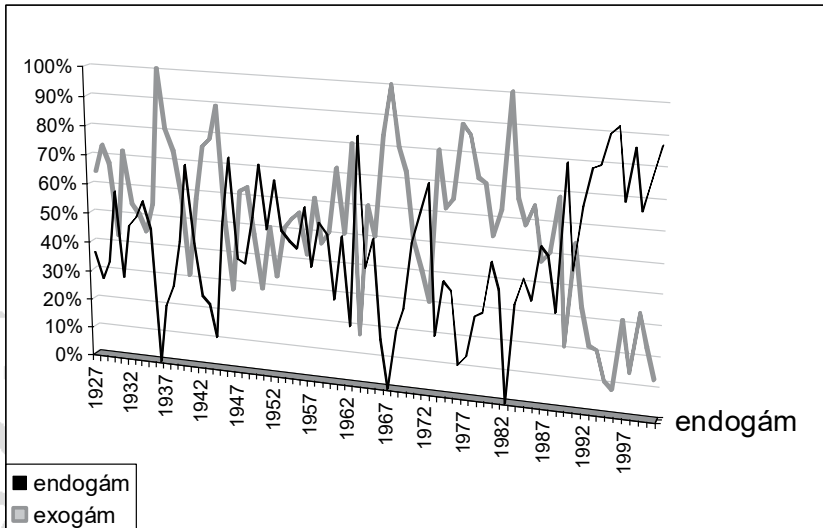
18. ábra. A házasságkötések számának felekezeti exogámia szerinti eloszlása a margittai református egyházközségben (1927–1999)

Látható, hogy általában ugyanannyi volt az exogám házasságkötések száma, mint az endogám házasságoké, sőt, néhány évben túl is lépte azt. Vagyis a XX. században a felekezethez való tartozás már nem kizáró ok egy házasság megkötésekor. A leggyakoribb felekezetek, amelyeknek a tagjaival a reformátusok házasságra lépnek, a római katolikus és az ortodox egyház. A felekezeti exogámiában az ortodoxokkal való házasságkötés a hatvanas évektől kezdve lesz hangsúlyos, főleg azóta, hogy Margittát várossá avatták és megnőtt a román bevándorlás jelentősége.

4.2.2.2. Születési hely, illetve lakhely szerinti exogámia

Margittán kétféle területi exogámiát különböztethetünk meg: a lakhely szerintit, vagyis két különböző településen élő fél közötti házasságkötést, valamint a születési hely szerintit, mely a házasságkötők születési helyében különbözik.

Margittának mindig nagy vonzásköre volt, előbb járásközpont volt, majd mezőváros, így sokan költöztek ide a környező falvakból. Ez a helyzet 1968-ban még fokozódott, amikor várossá nyilvánították. Ekkor nagyon sok pályakezdő fiatal jött Margittára, és ez észrevehető az anyakönyvekben is, ugyanis nagyon sokan kötöttek itt házasságot, akik nem itt születtek, viszont hivatalosan itt laktak:

19. ábra. A házasságok megoszlása születési hely szerint

A fenti ábrán látható, hogy sokan költöztek Margittára, ugyanis a születési hely szerinti exogámia számban szinte végig nagyobb értékeket vesz fel, mint az endogámia. A két nagy beköltözési hullám a század elejére, valamint a hetvenes-nyolcvanas évekre tehető. A század elején Margittának a gazdasága fellendülőben volt, lakossága is ekkor gyarapodott a legjobban. A hetvenes-nyolcvanas években Margittát ismét gazdasági pezsgés jellemzi, ekkor már friss város, és új ipari létesítmények otthona. A kilencvenes évektől az exogámia viszont csökkenő tendenciát vesz fel, és az endogámia lesz a jellemző, ennek oka abban rejlik, hogy Margitta '89 után gazdaságilag bizonytalan pozícióba került, a gyárak egy része csődbe ment, és a többi helyen is nagy volt a leépítés. A gazdaságilag bizonytalan periódusban a város már nem rendelkezett akkora vonzerővel, mint azelőtt. Másrészt annak a generációnak, amelyik a városiasításkor költözött Margitára, a gyermekei a kilencvenes években érték el a házasulandó kort, ezért is haladja meg a Margittán születettek házasságkötési száma a más helyen születettekéit. Valamint ez a nagy házasodási arány nem biztos, hogy körülbelül húsz év múlva egy újabb házasodási hul-

lámot fog kiváltani, ugyanis, akik itt, Margittán kötnek házasságot, azok általában el is költöznek, vagy már el is költöztek a városból. Ez a szokások átalakulását mutatja: a század elején nem a születési hely, hanem a lakhely volt a házasság megkötési helyében a meghatározó. Most a házasulandó felek általában ott kötik az egyházi esküvőt, ahol születtek, és nem ott, ahol hivatalosan (vagy leggyakoribb esetben nem hivatalosan) tartózkodnak.

Az adatokat megvizsgálva az tűnik fel, hogy a vőlegények gyakrabban jönnek máshonnan, mint a menyasszonyok – vagyis a születési hely szerinti exogámiák általában olyan esetekből épülnek fel, ahol a vőlegény máshol született, Margittára költözött, és egy Margittán született lányt vett feleségül.

Ha Margitta kapcsolathálóját akarjuk felvázolni, akkor azt kell megvizsgálunk, hogy a házasulandó felek milyen településről költöztek be Margittára. Ennek alapján azt láthatjuk, hogy Margitta környékén lévő településekről költöztek be leginkább – vagyis Margitta jelentős vonzaskörrel rendelkezett, a környező falvakból az emberek általában ide települtek be.

Megvizsgálhatjuk azt is, hogy időben hogyan változott ez a térbeli mozgás. A nők esetében az jellemző, hogy mindvégig a Margitta környéki településekről költöznek be a legtöbben, viszont a helyzet a többi esetben váltakozik. A század első felében Margitta nemcsak a most Romániában levő szomszédos településeknek jelentett nagy vonzaskörzetet, hanem a most Magyarországon levő településeknek is – Margitta szoros kapcsolatban állt a környező településekkel, és ez a kapcsolat Nyugati irányba a Magyarországról való leválasztással megszűnt. '89 után ismét felújult a Magyarországgal való kapcsolat, viszont most már teljesen más jellegű: Margittáról mennek Magyarországra, viszont itt kötik meg az egyik egyházi esküvőt a szülők miatt. A szomszédos megyékkel is erős a kapcsolat, főleg Szatmár és Szilágy megyével, ami a város földrajzi fekvésének köszönhető, ugyanis Margitta ezeknek a megyéknek a közelében fekszik. Erdély más területeiről is jöttek Margittára, viszont az Öromániából való ideköltözés nem jellemző.

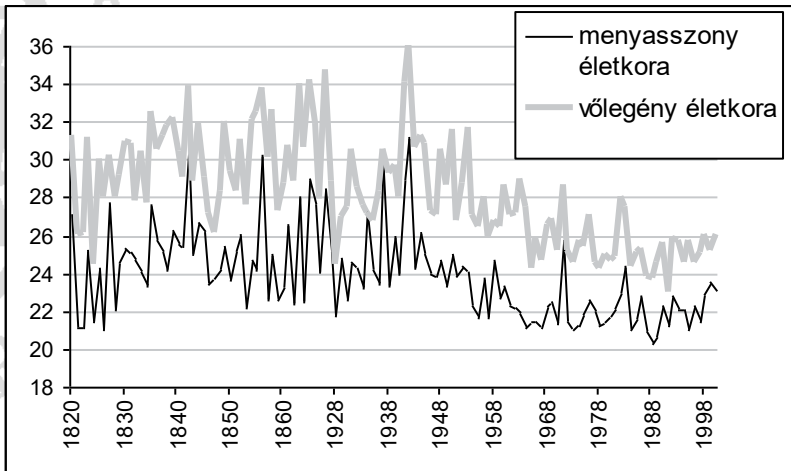
A vőlegények születési helyét megvizsgálva nagyobb változottsággal találkozunk. Ha időben nézzük a változásokat, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a férfiak mobilisabbak a nőknél,

nemcsak több az olyan férfi, aki ide házasodik, vagy innen visz feleséget magának, hanem esetenként földrajzilag távolabbi helyekről is jöttek ide férfiak. A nőknél nem találunk Magyarországnál távolabbi helyet, viszont a férfiak esetében már megfigyelhető, hogy távolabbi helyekről is jöttek Margittára házasodni. Az egyik ilyen eset a közelmúltra tehető: skót presbiteriánusok misszióztak Margittán, és egyikük feleségül vette az egyik helybéli tanítónőt. A magyarországi kiházások is megnöttek a rendszerváltás óta.

4.2.3. A házasulandók életkora és társadalmi állapota

Az esketési anyakönyvekben a házasulandó felek kora és családi állapota csak a XIX. századtól van rendszeresen bejegyezve. Ezért csak 1820-tól kezdve vizsgálom az adott dimenziót.

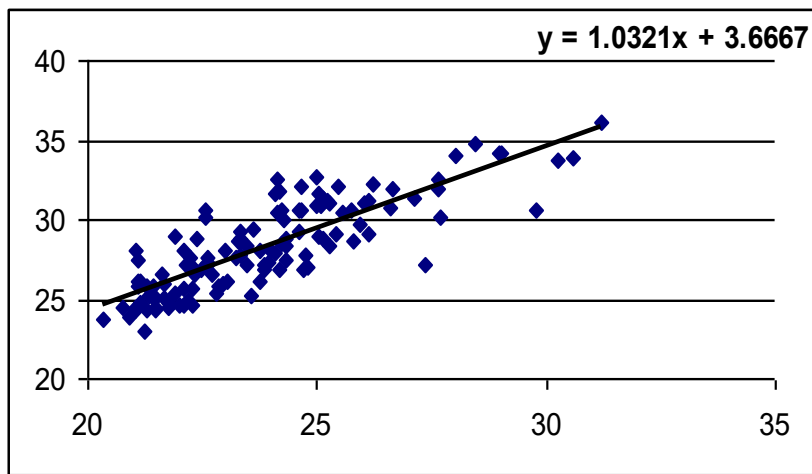
A házasságkötő felek életkora így változott 1820-tól napjainkig:

20. ábra. A házasságkötő felek életkorának összefüggése és változása (1820–1998)

Általában véve elmondhatjuk, hogy a férfiak átlagéletkora a házasságkötéskor magasabb a nők életkoránál, és ez a különbség állandónak tűnik. A két életkor egymással erős összefüggést mutat, korrelációs együtthatójuk 0,836 796 a 0,01 szignifikanciaszinten – ami azt jelenti, hogy a két változó összefüggésére fel lehet írni egy

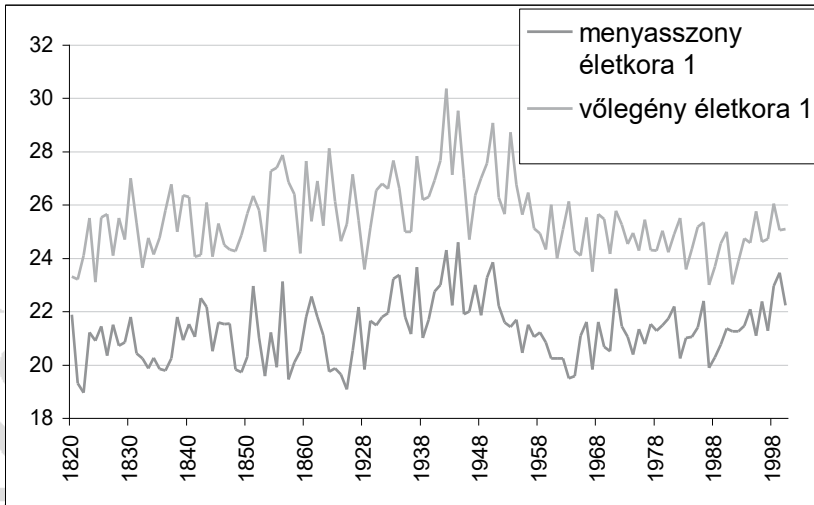
egyenletet, amely kifejezi a kettejük közötti összefüggést. Ha regressziószámítást végzünk, akkor a következő eredményt kapjuk:

21. ábra. A házasulandó felek életkorának összefüggésére felírható egyismeretlenes egyenlet és lineáris függvény

Vagyis a vőlegény átlagban 3–4 évvel idősebb a menyasszonynál. Persze, ez alól vannak kivételek, főleg újránházasodás esetén. A XIX. századi Margittán gyakori eset volt az, hogy a fiatal legény egy nála jóval idősebb özvegyasszonyt vett feleségül, valamint az is megesett, hogy egy özvegyember egy fiatal menyecskét hozott a házhoz.

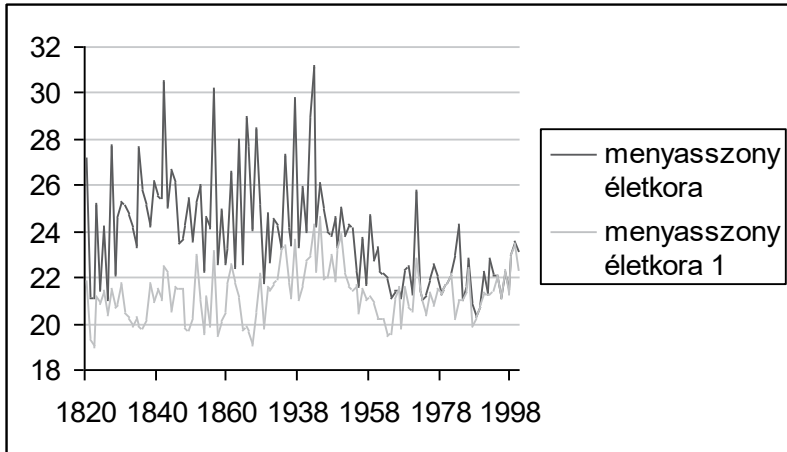
Azt figyelhetjük meg, hogy a házasságkötési életkor a XIX. század óta általában véve csökkent. Ez főleg annak a tényezőnek tudható be, hogy az újránházasodás is lecsökkent. Erre a tényre fény derül, ha megvizsgáljuk az első házasságkötési életkorokat:

22. ábra. Az első házasságkötés életkorának változása (1820–1998)

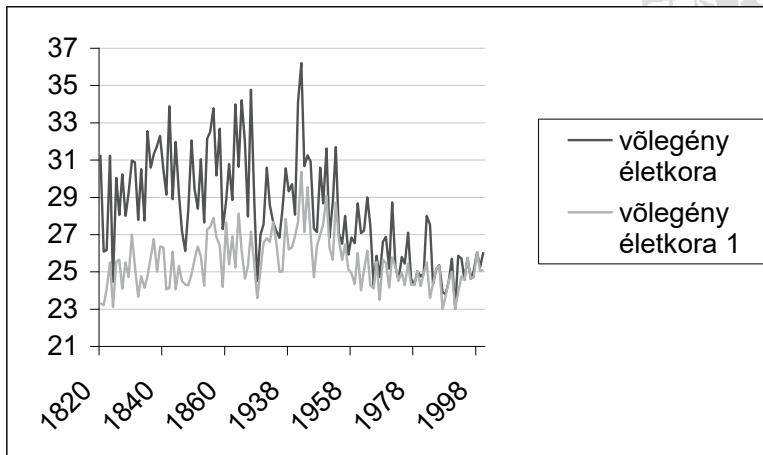
Megfigyelhetjük, hogy az első házasságkötés életkora általában véve a menyasszonyoknál nőtt, a vőlegényeknél pedig csökkent – és mind a növekedés, mind a csökkenés mértéke alacsonynak mondható. Ez a tendencia a házasságkötési életkorok közötti különbség látható csökkenésével függ össze. Az első házasságkötés életkora jelentősen megnőtt a XX. század első felében, a harmincasnegyvenes években, ez egyidejűleg a házasságkötések számának csökkenésével is járt: vagyis kevesebben kötöttek házasságot, és azt is egy magasabb életkorban – ez a tendencia a nyugat-európai trendhez közelíti Margittát. A világháború okozta válság nem indított el a településen egy nagyobb házassági hullámot. A következő években lecsökkent a házasságkötési életkor, valamint a házasságok száma is megnőtt, ez egyrészt annak tudható be, hogy Margitta ezekben az években migrációs célpont lett.

A nők házasságkötési életkorának változását figyelve a következőket állapíthatjuk meg:

23. ábra. A nők házasságkötési életkorának változása (1820–1998)

A férfiak esetében hasonló helyzetről beszélhetünk:

24. ábra. A vőlegény életkorának változása (1820–1998)

A különbség a XIX. században itt is nagy, viszont a XX. században hamarabb lecsökken, mint a nőknél, ami azt jelenti, hogy a

férfiak már nem házasodtak újra olyan gyakorisággal, mint a nők. A XX. század végén a házasságkötési életkor csökkenéséről beszélhetünk, ami közelebb hozza a vőlegény életkorát a menyasszonyéhoz. Az első házasságkötési életkor a XX. század végére már itt is egybeesik az átlagos házasságkötési életkorral, ami ugyanazt jelenti, mint a nőknél: gyakorlatilag megszűnt az újránházasodás.

4.2.4. A házasodások szezonalitása, valamint a házasságkötések helye a kalendáriumban

A hagyományos társadalmakban jól meghatározott helye volt a házasságkötés időpontjának. Ez a hely mind a naptári éven belül, mind a hét napjai között jól meg volt határozva.⁵⁴ Jelenleg az általános házasságkötési nap a szombat, a házasságkötés ideje pedig egyenletesen megoszlik az egész évben.

A XVIII. századi Margittára a téli házasságkötési periódus volt jellemző, ebben a korszakban a legtöbb házasságot januárban és februárban kötötték. Még volt egy nagyobb házasodási hullám tavasszal – ez általában márciusra tevődött, s volt, amikor áthúzódott az áprilisi hónapba is. A házasságkötések időpontja a század közepén a hétben még nem foglalt el egy kiemelt helyet: nem volt egy meghatározott házasságkötési nap. A házasságkötés napja ugyanúgy lehetett hétfő, mint vasárnap, és kötöttek házasságot szép számmal pénteken is – annak ellenére, hogy az szerencsétlen napnak számított.⁵⁵ A házasságkötések napjának ilyenyszerű eloszlásában a keddi nap mégis kiemelt pozícióhoz jutott: annak ellenére, hogy a hét minden napján kötöttek házasságot, a leggyakoribb időszak mégis a kedd volt.⁵⁶ A XVIII. század végére már a keddi

⁵⁴ Faragó 1999. 34–63.; Örsi 1995. 124.; Kós 1979. 472–486.

⁵⁵ Kós 1979. 472.

⁵⁶ Örsi Julianna Túrkevéen, a római katolikus közösségben vizsgálta a házasságkötési szokásokat: a XVIII. század közepén ott a hétfői és vasárnapi időszak volt a jellemző. Faragó Tamás a XVIII. századi protestáns közösségekre vonatkozóan a keddi időpontot, valamint a novemberi és márciusi házasságkötést tartotta jellemzőnek. Dr. Kós Károly Mezőköbölkülön vizsgálta a házasságkötési szokásoknak ezt a dimenzióját, az ő következtetése szintén a keddi nap lett, mint ideális házasságkötési nap. Lásd Örsi 1995b. 124.; Faragó 1999. 34–63.; Kós 1979. 472–486.

időpont volt a jellemző, a többi inkább kivételszámba ment, habár kedden kívül még a hétfő is jelentős napnak számított.

A XIX. századra a tavaszi periódus megerősödését tapasztaljuk. Még most is kötnek szép számban házasságot télen, a tél nem veszítette el kiemelkedő szerepét, viszont van olyan év, ahol tavasszal kötnek több házasságot. Ezzel egy időben a házasságkötési periódusok homogenizálódása figyelhető meg: a század közepétől már nincs az évnek úgynevezett kiemelt periódusa.

A házasságkötések napját illetően elmondhatjuk, hogy továbbra is a hétfő és a kedde a kiemelkedő szerep. Ennek megvan a maga magyarázata: az esküvő napját jó volt a hét elejére tenni, ugyanis a lakodalmak a múlt században általában három napig tartottak. Nem illett a lakodalmat a hét végén tartani, mert a vasárnapi nap az istentisztelet ideje volt, a közösségi normarendszerhez hozzátartozott az istentiszteleten való megjelenés – és ezt az alkalmat nem volt szabad beszennyezni borgőzös állapottal, az ember testileg és lelkileg tisztán kellett hogy belépjen az Úr házába.⁵⁷

A XX. században a házasságkötések ideje mindenféle szempontból megváltozik: még nagyobb homogenitás jellemzi, valamint a század végére a téli időszak teljes háttérbe szorulása. A század második felében az őszi és a tavaszi periódus válik kiemeltté, például 1982-ben az összes esküvőt a tavaszi periódusban bonyolították le. Ami a házasságkötés napját illeti, ez áttevődött a hét végére: szombaton és vasárnap kötik a legtöbb házasságot, viszont a hét közben kötött házasságok napja továbbra is a kedde. A házasságok 20%-át a század elején kedden kötötték meg. Ez a helyzet a század folyamán teljesen megváltozik: a házasságkötések napja fokozatosan áttevődik a szombati napra, és a lakodalom is egynapos (egy éjszakás) ünnepeléssé válik. A házasságkötési nap a szombat lett, és ez a nap egyeduralkodó pozíciót vett fel az utóbbi évtizedekben a házasságkötések szempontjából. A szombati nap általános meghonosodásának a munkaszokások átalakulása lehet az oka. Mindenhol áttérnek a hat napos munkahétre, mind a falvakban, mind a városokon megváltozik az egyén időbeosztása. A munkaszüneti nap továbbra is a vasárnap, viszont a többi nap kötelezően munkanap,

⁵⁷ Kós 1979. 478–483.

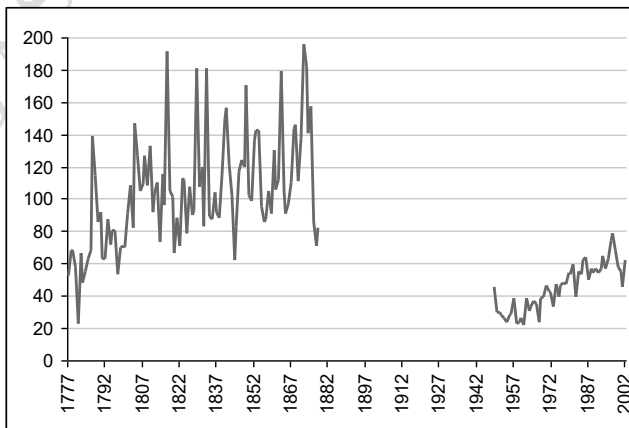
tehát nem tekinthető kiemelkedően ünnepi periódusnak. Ebből az okból kifolyólag a szombat délután, valamint éjszaka mutatkozott egyedül megfelelőnek a lakodalom lebonyolítására, ugyanis hétfő reggel ismét elkezdődött a hétköznapok megszokott rendje.

4.3. A halotti anyakönyvek elemzése

A halotti anyakönyvek segítségével mélyebben bepillantunk egy közösség életébe. Megvizsgálhatjuk a közösség egészségügyi szokásait, a betegségek típusából következtethetünk a közösség életmódjára, a csecsemőhalandóságot vizsgálva következtethetünk a kor közegészségügyi szintjére. A halotti anyakönyvek remek forrásai a devianciakutatásnak: a halál okainál megtalálhatjuk az alkoholizmust, az öngyilkosságot, az erőszakos halált. A halotti anyakönyvek az egyén helyét is megjelölik egy adott közösségben: a periférián elhelyezkedő egyéneknek bizonyos korokban temetéskor nem járt ki a halotti tisztesség megadása.

4.3.1. A halálozások számának alakulása a margittai református egyházközségben

A margittai református egyházközségben az elhalálozások száma a következőképpen alakult:

25. ábra. Az elhalálozások számának alakulása a margittai református egyházközségben

4.3.2. Az elhalálozás okai

4.3.2.1. Betegségek

Az elhalálozás fő okának általában a betegségek tudhatók be.

Margitta mocsaras területen feküdt, ennek egyik fő következménye a maláriás megbetegedés volt, valamint az immunrendszer legyengülése, ami miatt a szervezet már nehezen tudott ellenállni a többi betegségnek. Ez nem volt egyedi jelenség a korabeli Magyarország területén, a külföldiek „magyarbetegség”-nek nevezték, ugyanis aki idevándorolt, mind elkapta. A korabeli orvosi irodalomban igen vitatott volt ez a téma, Bihar megyében is gyakori betegség volt a malária.⁵⁸

A XIX. századi Margittán a leggyakoribb halált okozó betegségek a következők: kelevény (ez egyfajta daganat, vagy egy seb elfertőződése), hideglelés, forró-hideglelés (malária tünetei), vízibetegség, szárazbetegség, orbánc (lánckokkuszok által okozott sebferőtőzés), nyavalya, süly (skorbut), perezs.

A XVIII–XIX. században gyakoriak voltak a járványok egész Magyarország területén. Margittán a járvány sújtotta évek a következők:

- 1813 – himlő
- 1814 – himlő
- 1819 – himlő
- 1821 – himlő
- 1822 – himlő
- 1823 – skarlát és torokgyík
- 1824 – himlő és vérhas
- 1829 – himlő
- 1830 – himlő és vérhas
- 1833 – himlő és vérhas
- 1834 – vérhas
- 1836 – kolera
- 1841 – himlő
- 1848 – himlő
- 1849 – kolera

⁵⁸ Lásd a *Magyar orvosok...* 1844. kötetét.

Az elkövetkező években a járványok már nem pusztítottak olyan tömegesen, mint addig – ez egyik jele a közegészségügy megjavulásának. A járványok utáni évben az elhunytak száma általában alacsony lesz, a születések száma pedig megnő, kivéve ha nem egy újabb járvány vagy demográfiai válság lép fel az elkövetkező évben. Ennek az az oka, hogy a járványok alkalmával általában a népesség gyengébbik fele halálozik el, azok, akik a következő években úgyszólván elhunytak volna.⁵⁹

A XX. században már más a helyzet egészségügyi téren: azok a betegségek, amelyek a XIX. században halálosnak számítottak, ma már nem jelentenek különösebb veszélyt, helyettük viszont vannak újabb betegségek. Most a leggyakoribbak a légútiak, a daganatos betegségek, valamint a szív- és érrendszeri panaszok.

4.3.2.2. Alkoholizmus

Az alkoholizmust az anyakönyvekből ennek következménye, a májcirózis alapján lehet felismerni – az ok azonban nem mindig egyértelmű, ugyanis májcirózist nem csak az alkohol túlzott fogyasztása okoz, valamint az adatleadók nem mindig vallják be nyíltan a halálokot, megeshet, hogy májcirózis helyett egyebet mondanak.⁶⁰ Margittán az anyakönyvek szerint az alkoholizmus nem volt meghatározó elhalálozási ok – az adatok nem tükrözik elég pontosan a valóságot –, de általánosan megállapítható, hogy nem fejlődött halált okozó tendenciává az alkoholfogyasztás.

Az alkoholizmus mint deviáns tényező a XIX. századi halotti anyakönyvben 1843-ban tűnik fel először, amikor a következő esetet írja le:

„November Ho 15^{en} Megholt Székely Mihály ki egész Házassági életét, idegen rosz Asszonyokkali nősparáznaságban, feslettségben, tolvajkodásban, részegeskedésben töltvén, utoljára a' sok rosz meggyörte, ágya fenekére nyomta, és mind ezen Czegéses (?) bünükbe holtig lélegző ember az Eklesiából is magát kivonta, halála törtévnén, be sem jelentődött, hanem több hozzá hasonló Társaitól egy gödörbe minden Halotti tisztesség nélkül eldugattott.”⁶¹

⁵⁹ Wrigley 1973. 66.

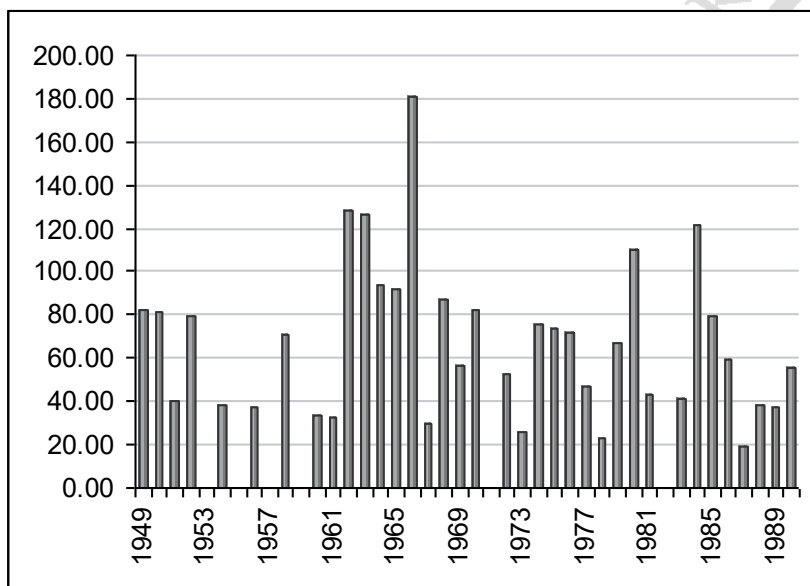
⁶⁰ Fekete 2001. 57.

⁶¹ Nagyváradi Állami Levéltár 87/32., 604. szám, 611.

4.3.2.3. Öngyilkosság

Margittán az öngyilkosság a XX. század folyamán vált meghatározó halál okká, ebben követte a Magyarországi trendet: ugyanis 1960-tól Magyarország a világ öngyilkossági statisztikája szerint az élre kerül, és a nyolcvanas években tetőzött, majd a kilencvenes években elkezdett csökkenni. Érdekes módon a Magyarországgal szomszédos államok, Romániát kivéve, mind hasonlóan magas öngyilkossági arányszámokkal rendelkeztek.⁶²

Ha a margittai református közösség adatait nézzük, akkor kiderül, hogy az itteni öngyilkossági arányszám helyi jelleget vesz fel, részben követi a magyarországi trendet, viszont jóval magasabb annál:

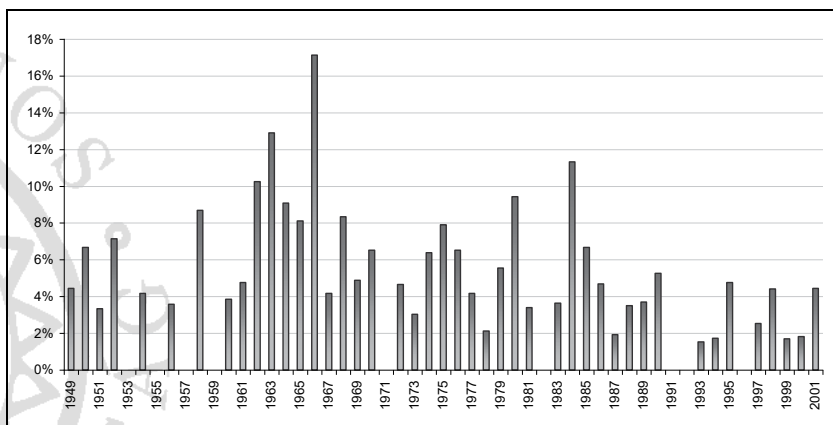
26. ábra. Az öngyilkossági arányszám százalékrelekben való kifejezése

Az öngyilkossági arányszám 1966-ban csúcsosodik, ezután csökkenő tendenciát vesz fel, két kiemelkedő periódusról beszél-

⁶² Fekete 2001. 168.; Andorka 1997. 530–531.

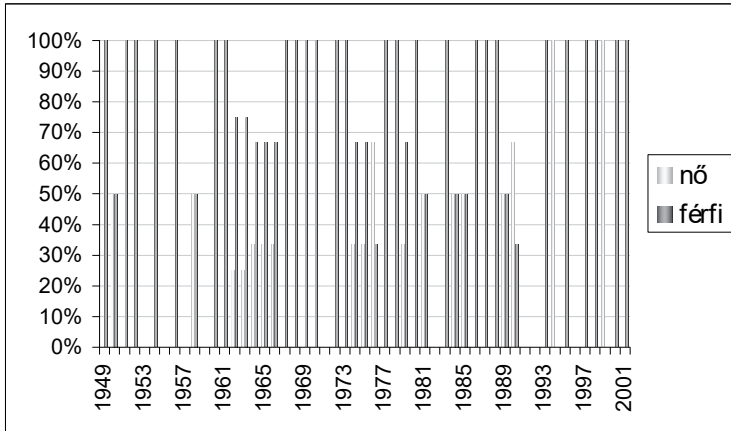
hetünk ebben a csökkenő időszakban: 1980-ról és 1984-ről. Magyarországon 1984-ben csúcsosodott az öngyilkossági arányszám, Margittán is magas értéket vesz fel ebben az évben, viszont a legmagasabb értékű az 1966. évi marad, ennek közvetlen társadalmi okaként a kollektivizálás nevezhető meg.

A halálozási mutatókban is egy eléggé kiemelt hely jut az öngyilkosságnak:

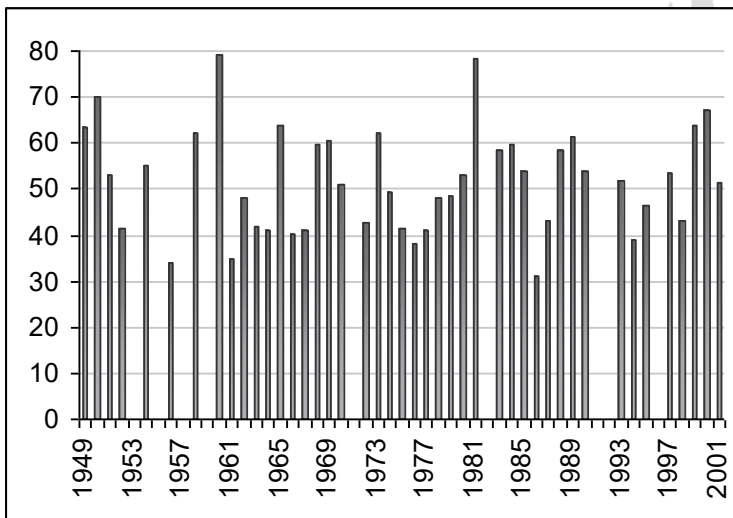
27. ábra. Az öngyilkosság elhalálozáshoz viszonyított aránya

Az öngyilkosság általában a harmadik legfontosabb halálozási ok. Azt figyelhetjük meg, hogy jóval nagyobb a férfi öngyilkosok aránya, mint a nőké:

28. ábra. Az öngyilkosok nemek szerinti megoszlása

Az is megfigyelhető, hogy az öngyilkosságot elkövetők általában magas életkorral rendelkeznek:

29. ábra. Az öngyilkosok átlagos életkora

Megállapítható tehát, hogy az öngyilkosságot elkövetők általában idősebb kort megélt, többnyire egyedülálló férfiak. Ahol az öngyilkossági életkor csökkenését figyelhetjük meg, főleg társadalmi okra következtethetünk: jelen helyzetben Margittán a hatvanas és nyolcvanas évek öngyilkossági hulláma fatalista öngyilkosságnak nevezhető: vagyis az egyén tehetetlennek érzi magát a társadalmi szorításokkal szemben.⁶³

4.3.2.4. Erőszakos halál

A XIX. századi anyakönyvekben a gyilkosság mint deviáns eset részletesen leírva szerepel. És kiderül az is, hogy a gyilkos a társadalom perifériáján helyezkedik el: halálesetét nem vették be az anyakönyv rendes vitelébe, hanem év végén említették a kivégzést, ugyanis a gyilkosnak nem járt halotti tisztesség kiszolgáltatása.

4.3.3. Átlagos elhalálozási életkor, csecsemőhalandóság

Az átlagos elhalálozási életkor csökkenése figyelhető meg Margittán. Ha korcsoportokra bontjuk az elhunytakat, akkor finomabb összefüggéseket tárhatunk fel, megállapíthatjuk, hogy melyik korosztályt veszélyezteti legjobban az elhalálozás. Kilenc korcsoportra osztottam fel az elhunytakat, majd ezek arányát az összelhalálozáshoz viszonyítottam.⁶⁴

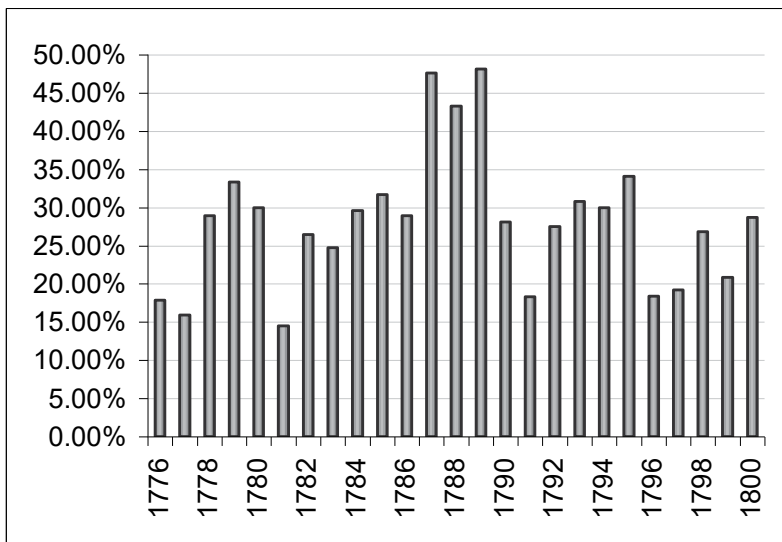
A XVIII. században a következőképp alakul az elhalálozási életkor változása: a legvesélyeztetettebb korcsoport az egy éven aluliaké, a csecsemőhalandóság ebben az időszakban igen nagyméretű volt. A második legvesélyeztetettebb csoport a kisgyermekek csoportja. Ebből adódóan a XVIII. században általában a megszülettek fele érte el jó esetben a felnőttkort. Ez nem volt egyedül jelenség, a korabeli társadalmakban szintén magas volt a csecsemő- és kisgyermek-halandóság.⁶⁵

A csecsemőhalandóság Margittán a XVIII. században a következőképp alakult:

⁶³ Durkheim 2000. 302.

⁶⁴ Benda 2000. 133.

⁶⁵ Andorka 1997. 277–278.

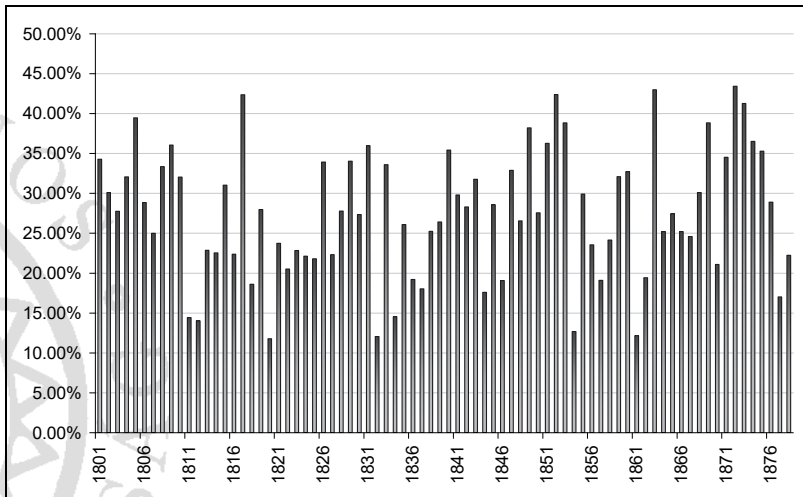
30. ábra. A csecsemőhalandóság alakulása a XVIII. században Margittán

Mint látható, Margittán a XVIII. században általában véve mindegyik harmadik gyermek meghalt még abban az évben, amikor született, 1788–1790 között pedig szinte mindegyik második gyermek meghalt egyéves kora előtt. Az elhalálozások okát ebben az időszakban nem tudjuk kideríteni, ugyanis a korabeli anyakönyvek akkor ezt még nem jegyezték fel.

A XIX. századi Margittán az elhunytak korcsoportos megoszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a csecsemőhalandóság még mindig az első helyen van, és a kisgyermek-halandóság is hozzá hasonló értékeket vesz fel, sőt, néha meg is haladja. Vagyis nem a halandósági mutatók javulásáról, hanem romlásáról beszélhetünk: nem az történt, hogy a csecsemőhalandóság szorult háttérbe, hanem az, hogy megnőtt a kisgyermek elhalálozásának száma. Ez főként a XIX. századi gyakori járványoknak tudható be, ugyanis egy-egy járvány a kisgyermekeket sújtotta a leginkább. Az vehető észre, hogy egyre kevesebben érik meg a felnőttkort, az öregkort még inkább, a XIX. századi Margitta népességére pedig a fogyás

jellemző. A fogyás azért nem követi teljességgel a természetes szaporulat vonalát, mert sokan költöztek ebben az időszakban Margittára, és ez a tény némileg kiegyenlítette a fogyást.

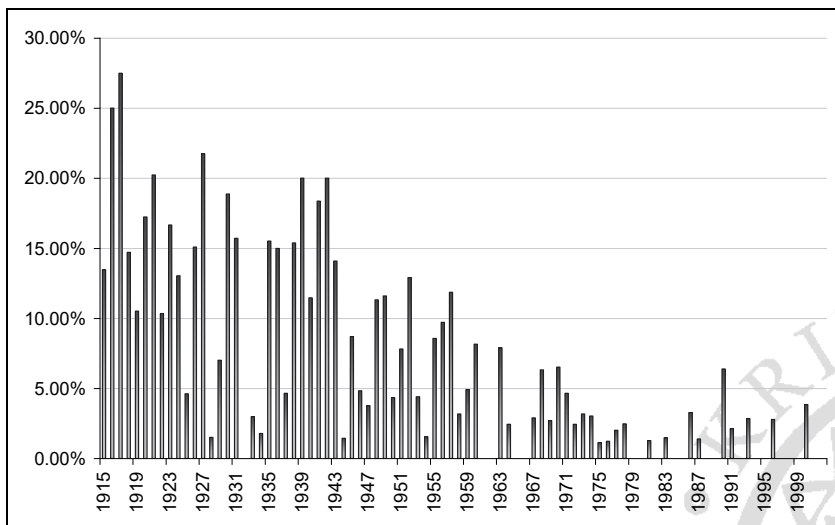
A csecsemőhalandóság a XIX. századi Margittán a következőképp alakul:

31. ábra. A csecsemőhalandóság alakulása a XIX. századi Margittán

Továbbra is elmondható az, hogy átlagban minden harmadik gyermek meghalt még abban az évben, amelyikben született. Hullámhegyek és hullámvölgyek jelzik a csecsemőhalandóság szempontjából a XIX. századot – a magasabb halandóság jellemezte periódusban szinte minden második gyermek meghalt egyéves kora előtt, a kedvezőbb halandósággal rendelkező periódusokban pedig mindegyik ötödik–tizedik gyermek.

A XX. század második felében az elhunytak korcsoportos megoszlása teljesen átalakul: most már a hetven év fölöttiek képezik az elhunytak legnagyobb hányadát. Ennek fő oka a halálozási mutatók általános javulása, a közegészségügy, életmódbeli szokások megváltoztatása. A csecsemő-, illetve a kisgyermekhalandóság jelentős mértékben csökkent, sőt gyakorlatilag meg is szűnt, így egyre több embernek van esélye megérni az öregkort:

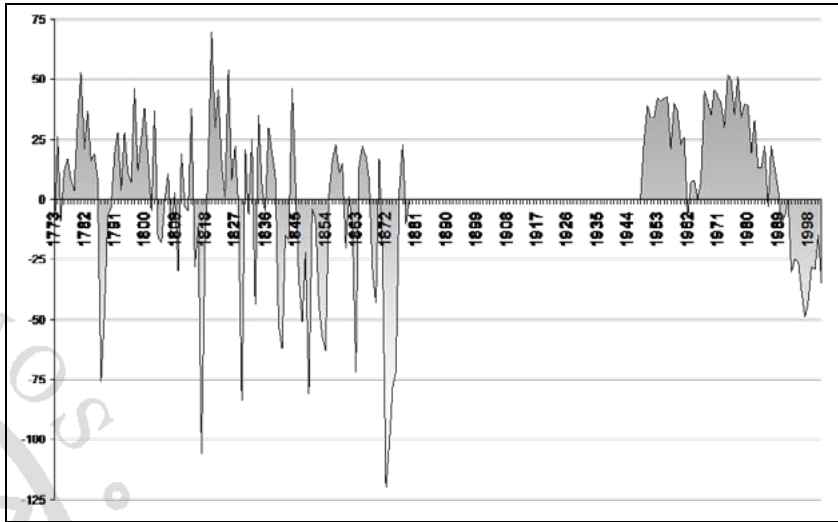
32. ábra. A csecsemőhalandóság alakulása a XX. századi Margittán

A magas halandósági mutatók ellenére a margittai református közösségben még mindig alacsonyabb az átlagos elhalálozási életkor az országos szintnél, és csak 1992-ben közelítette meg a romániai falvak szintjét.

5. Összefüggések feltérképezése, következtetés

A demográfiai folyamatok szorosan összefüggnek egymással. A demográfiai válságokat általában demográfiailag kiemelkedő szakaszok követik: egy állandó hullámváltozás jellemzi a népesedési folyamatot. Jelenleg a globális népesedési folyamat egy hullámvölgyben van: a születések száma lecsökkent, a halálozási mutatók pedig nem javultak, ezért a népesség fokozatosan fogy – ezt nevezzük második demográfiai átmenetnek.

Margittán a természetes szaporulat alakulása a XVIII. század második felétől mostanáig a következőképp alakult:

33. ábra. A természetes szaporulat alakulása Margittán

Látható, hogy a hullámhegyeket hullámvölgyek követik: ha a különbség az elhalálozások és a születések között elér egy nagyon nagy vagy nagyon alacsony értéket, akkor egy idő után az állapot megfordul: az értékek csökkenni vagy nőni kezdenek, ami egy újabb demográfiai hullám kezdetét jelenti.

A fenti ábrán jól látható, hogy Margitta az első demográfiai átmenetet a XX. század első felében érte meg, a második demográfiai átmenet pedig a XX. század nyolcvanas éveiben kezdődött, és most is tart.

Jelenleg Margittát egy hullámvölgy jellemzi, ez annak tulajdonítható, hogy a XX. század első felében a születések száma magas volt – ezek a mostani periódusban hunynak el, ezért magas a halálozási arányszám. A születések száma a nyolcvanas években csökkenő tendenciát vett fel, és továbbra is csökken, ezért a populáció fogyni kezdett. A házasságkötések számának az utóbbi években való megnövekedése viszont egy újabb magasabb születési arányszámot vetít elő, ezért feltételezhető, hogy a jelenlegi helyzet kiegyenlítődése után ismét egy növekedési periódus fog következni.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

1997 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest

2001a A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben. In: *Uő: Gyermek, család, történelem – történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, 101–127.

2001b A gyermekszám történeti változása a fejlett társadalmakban. In: *Uő: Gyermek, család, történelem – történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, 128–140.

BÁRSONY István

1992 Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor. *Crisia* XXII. 97–114.

BENDA Gyula

2000 A halálozás és halandóság Keszthelyen 1747–1849. In: *Történeti demográfiai évkönyv 2000*. Budapest, 122–166.

é. n. *Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai*. Kézirat, KJNT adattára 3656–3657

BOLOVAN, Ioan

2000 *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Realități etno-confesionale și politici demografice*. Cluj

BORCEA, Liviu

1994 Conscrierea comitatului Bihor din 1552. *Crisia* XXIV. 233–284.

BOROVSKY Samu

1901 *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest

DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.)

1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest

DIMÉNY Attila

1999 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, 154–162.

DÖRNER, Anton

1995 Date privind evoluția ciumei din Transilvania în perioada anilor 1738–1739. In: Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan (ed.): *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI–XX*. Cluj, 169–199.

DURKHEIM, Émile

2000 *Az öngyilkosság*. Budapest

FARAGÓ Tamás

1999 A házasságkötés kalendáriuma a 18. században. Adalékok a magyar társadalom időszakléletének változásához. In: Uő: *Tér és idő – család és történelem*. Miskolc, 34–63.

FEKETE Sándor

2001 *Deviancia és társadalom*. Pécs

KAMARÁS Ferenc

2000 Termékenység, népesség – reprodukció. In: *Társadalmi riport 2000*. Budapest, 409–433.

KÓS Károly, dr.

1979 Munka, életmód és hagyomány egy rituselem változásai tükrében. In: Uő: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 472–486.

KOTICS József

2001 *Mások tekintetében*. Miskolc

KÖPECZI Béla – BARTA Gábor

1993 *Erdély rövid története*. Budapest

MANUILĂ, Sabin (ed.)

1933 *Recensământul general al populației României 1930*. București

MEASNICOV, I. – HRISTACHE, I. – TREBICI, V.

1977 *Demografia orașelor României*. București

MEZŐSI Károly

1943 *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején*. Budapest

MIRK Szidónia

1999 Căsătoriile mixte maghiaro–române din Zăbala. In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (ed.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, 53–70.

MUREȘAN, Cornelia

1999 *Evoluția demografică a României: tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870–2030)*. Cluj

OZSVÁTH Imola

2002 Egy dél-erdélyi település története a statisztikák és egyéni élet-történetek tükrében. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 95–110.

ÖRSI Julianna

1995 A türkevei református házasságkötések társadalomnéprajzi vonatkozásai. In: Uő (szerk.): *Türkeve*. Türkeve

1998 *Emberszötte háló*. Türkeve

- PASCU, Ștefan
1972 Demografia istorică. In: Ștefan Pascu (ed.): *Populație și societate*. Cluj, 11–74.
- POZSONY Ferenc
2001 *Családkutatás erdélyi magyar szórványközösségekben*. Kolozsvár, KJNT adattára 3795
- ROTEGAN, Simion
1995 Un flagel tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră în 1866. In: Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan (ed.): *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI–XX*. Cluj, 200–206.
- ROTARIU, Traian – SEMENIUC, Maria – MEZEI Elemér (ed.)
1999a *Recensământul din 1900*. Transilvania. Cluj
1999b *Recensământul din 1910*. Transilvania. Cluj
2002 *Recensământul din 1941*. Transilvania. Cluj
- ROTARIU, Traian – SEMENIUC, Maria – MUREȘAN, Cornelia (ed.)
1997 *Recensământul din 1880*. Transilvania. Cluj
- SZENTPÉTERY Imre
1985 *A kronológia kézikönyve*. Budapest
- SZIRMAI Viktória
1988 *Csinált városok*. Budapest
- TREBICI, Vladimir
1996 *Demografie. Excerpta et selecta. Academicul la vârsta de 80 de ani*. București
- TREBICI, Vladimir – GHINOIU, Ion
1986 *Demografie și etnografie*. București
- VARGA Árpád, E.
1998 Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arcátváltásának vizsgálatához. In: Uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, 180–217.
1999 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. Budapest–Csíkszereda
- VARGA Gyula
1993 Az anyakönyvek mint a társadalomnéprajz forrásai. In: *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Csongrád, 51–71.
- VUKOVICH György – HARCSA István
2000 A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében. In: *Társadalmi riport 2000*. Budapest, 19–46.

WRIGLEY, E. A.

1973 *Népesedés és történelem*. Budapest

Források

A Nagyváradi Állami Levéltárban található anyakönyvek a 87. leltár, 32. fond alatt a következő számok:

601 – katolikus egyház temetési anyakönyve a XIX. század végéről

602 – református egyház vegyes anyakönyve 1723–1801

603 – református egyház vegyes anyakönyve 1780–1806

604 – református egyház vegyes anyakönyve 1801–1852

605 – református egyház vegyes anyakönyve 1852–1868

606 – református egyház keresztelési anyakönyve 1860–1883

607 – református egyház elhalálozási anyakönyve 1860–1879

608 – izraelita egyház születési bejegyzésének anyakönyve 1854–1876

609 – izraelita egyház elhalálozási anyakönyve 1877–1888

A margittai református parókián található anyakönyvek:

– keresztelési anyakönyvek 1914–2003

– házasságkötési anyakönyv 1927–2003

– elhalálozási anyakönyv 1949–2003

ANUARUL STATISTIC AL ROMÂNIEI

1997 București, Comisia Națională pentru Statistică.

1998 București, Comisia Națională pentru Statistică.

2000 București, Comisia Națională pentru Statistică.

RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI ȘI LOCUINȘELOR DIN 7
IANUARIE 1992

1994 România, Comisia Națională pentru Statistică.

Volumul I. Populație – Structura demografică.

Volumul II. Populație – Structura social-economică.

Volumul III. Clădiri, locuințe, gospodării.